

GÁRDONYI GÉZA

A LÁMPÁS

Regény

A lámpás én vagyok.

Világítok a sötétségben. Utat mutatok! Nálam nélkül vak a látó is.

Hát még ha a kormány nem sajnálná tőlem az olajat!

De elmondom a balesetemet, amelyet iskolai nyelven életnek nevezünk. Elmondom őszintén, mintha gyónnám.

I

Az életem úgy kezdődött, mint Jézus Krisztusé. Vagyis azt hiszem, az én apám is a Szentlélek volt, mert a matrikulába¹ nincs beírva.

Anyám munkás volt a dohánygyárban. Tizennyolc éves korában halt meg. Egy ízben tudakoztam is utána. Csak annyira emlékeztek, hogy szép vörös leány volt és hogy ő sodorta legügyesebben a szivarokat.

Én is vörös vagyok.

Vörös hajjal születni már magában véve szerencsétlenség. A vöröshajú emberre mindenki gyanakodva néz. A szentek képei között egyetlenegy a vöröshajú, az se a becsületes életéről híres.

Engem egy agglegény rokonom nevelt.

Ez köteles volt Pécssett. Fehér körszakállt viselt és szürke nadrágot. Vasárnaponként a Káldi bibliát olvasta. Komoly és istenfélő ember volt. Feltámadáskor ő vitte az első fáklyát a pap elé.

Azt hiszem, szerette volna, ha folytatom a mesterségét, de erőltetni nem akart rá; nekem pedig nem volt kedvem soha olyan mesterséghez, amelyben mindig hátrafelé kell haladni.

Ő hát engem jó szívvel taníttatott és minden névnapom előtt való estén így szólt hozzám:

- No Guszti, holnap ismét egy évvel idősebb vagy. Imádkozzál és gondolkodjál az éjjel. Holnap reggel pedig mondd meg, mi akarsz lenni.

Négyéves koromban a huszár pályát választottam; ötéves koromban kijelentettem, hogy püspök leszek; hatéves koromban a cukrászi pályához éreztem hivatást; hétéves koromtól pedig minden évben azt jelentettem ki, hogy tanító leszek.

Én ugyanis így gondolkoztam:

- Tanítónak jó lenni, mert a tanító 1. úr; 2. a tanító mindenkit megverhet; 3. a tanítót nem verheti meg senki, - ergo² a tanítóság jólét, hatalom és kellemes állapot.

Miklós bácsi, aki hajlott korú ember volt már, helyesnek találta a választásomat: beadott a pécsi tanítóképző intézetbe és meghalt.

¹ anyakönyvbe

² tehát

II

Ez az utóbbi cselekedete meglepett. Sohasem számítottam arra, hogy valaha meghal. Azt hittem, míg a világ világ lesz, ő mindig fonja a köteleket, vagy pedig majd valamikor hozzám jön, nálam lakik és megválasztatom templomatyának.

Amint ott feküdt kiterítve, nyugodtan, szinte mosolyogva a ravatalon, odamentem hozzá és megráztam a vállát:

- Miklós bácsi! Miklós bácsi!

Nem felelt. Igazán halott volt.

A temetése után való napon ott búsultam a szobában egyedül, elhagyottan.

A szomszéd csizmadia átjött hozzám és egy székre ülve pipára gyújtott.

- Bizony, bizony - mondá egy percnyi elmélkedés után - jóra való derék ember volt; isten nyugtassa. Hát már most mit akarsz csinálni?

- Enni szeretnék - feleltem -, tegnap óta nem ettem semmit.

- Hát egyél fiam, egyél.

- Nincs pénzem.

- Nesze, itt egy garas.

Átmentem a garassal a pékhez és kenyeret vettem.

Mikor visszatértem a szobába, a csizmadia még mindig ott ült és pipázott.

- Mi a szándékod a jövőre? - kérdezte.

- Nem tudom. Szerettem volna elvégezni az iskolát.

- Azt elvégezheted.

- Miből?

- Eladod, ami maradt.

Erre nem is gondoltam.

A csizmadiával körülnéztük a házat. Két szoba bútor és egy nagy halom kötél volt a hagyaték. Az egyik kötél olyan hosszú volt, hogy körül lehetett volna vele keríteni a várost. Nem tudom, minek fonta Miklós bácsi. Volt ezeken kívül még két gereben és két fonókerék.

A csizmadia megoktatott, hogy ez már most mind az enyém.

Másnap el is adtuk mindent. Kaptam érték 240 váltó forintot.

Mindössze egy borjúkötelet tettem el emlékül. Ma is megvan. Azzal ott hagytam a kis zsellér-házat örökre.

A világ leggazdagabb emberének éreztem magamat.

Amint az iskolába megyek, megállok a kofa előtt, aki egy asztalkán két-három kosár gyümölcsöt és péksüteményeket árult és akitől mindennap vettem egy peracet.

- No öreganyám - szólok neki -, hogy az egész mindenség, ami itt van az asztalon?

Azt mondja, négy váltó forint.

Kifizettem neki ezt és felborítottam az útra az asztalkát.

Az iskolában is körülvettek a pajtásaim és ki egy, ki két forintot kért tőlem kölcsön. Adtam mindegyiknek szívesen, sőt meg is hívtam őket vacsorára a Szarvasba.

A vacsora eleinte egyszerű összejövetelnek mutatkozott, de aztán nekimelegedtünk a borivásnak, s engem főképpen itattak, azt mondván:

- Igyál, Guszti, vigasztalódjál a Miklós bácsi fölött.

Én aztán vödörszámra hozattam a vigasztalást.

Egynéhány cigány is bevetődött. Azok muzsikáltak. Pompás mulatságnak találtuk, hogy a bőgőt teleragasztottam bankókkal. Reggel a cimbalmosnak még egy tízest akartam adni, de már nem volt annyi pénzem. A cimboráimtól kértem. Akkor az egész társaság széteszlott.

Le nem írhatom, micsoda gondolataim voltak másnap, mikor fölébredtem.

A fejem zúgott, mint a malom. A gondolatok hanyatt-homlok kergetőztek bennem. Megkerestem a zsebeimet. Sehol semmi. Mindössze a kalapom mellett volt egy rongyos forint, amit tán bokrétának tűztem oda.

- Pajtások - szóltam csaknem sírva az iskolában -, a 240 forintomból ez az egy maradt; se hajlékom, se semmi. Adjátok vissza, amit kölcsönadtam.

Az volt a szerencsém, hogy csak apránként kaptam tőlük vissza a pénzemet, különben megint hamar végére jártam volna. Így a hátralévő két havi időt valahogy áttengődtem.

Mikor a diplomát megkaptam, azt hittem, mentve vagyok.

A nyomorúságnak vége van, gondoltam, s az utalvány, amellyel a szép jövőmet megválthatom, a kezemben van.

Az intézet igazgatója, egy kanonok, megható beszédet intézett hozzánk.

„Fiaim - úgymond - nincs szebb és nemesebb pálya, mint a tanítóság. Jézus Krisztus is tanító volt. Kezetekbe van letéve a nemzet jövője. Ite et docete! Menjetek és tanítsatok.”

Akkor szent fölmelegedéssel hallgattuk e szavakat.

Ma azt felelem rá, hogy Jézus Krisztus is tanító volt, de nem magyar néptanító. Ha magyar néptanítónak kellett volna lennie, sohasem jött volna le a mennyek országából.

III

Búcsúlakomára gyűltünk össze.

Az asztal végén a kanonok ült. Közöttünk a professzorok.

Még akkor is azzal maszlagoltak bennünket, hogy mi vagyunk az ország legtekintélyesebb hivatalnokai és hogy ennél szebb és nemesebb pálya nincs.

A lakomából kihívat egy vidéki kántor. Azt kérdezi: mennyiért mennék el hozzá segédtanítónak?

- Amit szokott fizetni - feleltem -, én sem kívánok többet.

- Sokat én nem fizethetek - mondotta a vállamra téve a kezét -, tíz forint az egész, de teljes ellátással, lakással, fűtéssel, mindennel, öcsém, amit szeme-szája kíván, hát minek is volna a pénz?

Jóképű, egyszerű magyar embernek látszott. Az arca piros, a szakála fehér. Az oldalán kulacs. A másik oldalán tarisznya.

Felcsaptam.

Este hét órakor már a kocsin ültünk és a Mecsek magas országútján kapaszkodtunk fölfelé.

Útközben megtudtam, hogy a principálisomnak³ *Soós Antal* a neve és hogy Somogyba megyünk *Kákonyra*. Abban az időben Pécsett volt csak tanítóiskola s innen meg a csizmadia-műhelyekből vagy az obsitos regimentből válogattak tanítókat a Dunántúlra.

Mikor fölérkeztünk a Mecsek tetejére, Soós Antal a kocsis vállát megérintve, azt mondta:

- Hó!

A kocsis megállott.

Visszafordultam, hogy egy utolsó pillantást vessek a szülővárosomra, ahol Miklós bácsi fölnevelt. Nem volt ott senkim, senkim, aki sírt volna utánam és nekem mégis könnybe lábadtak szemeim: mintha maga a város volt volna az anyám s mintha azt a fonalat, amely a városhoz kötött, itt örökre elszakadni érezném.

Soós Antal ezalatt lecsavarta a kulacs kalapját és gyakorlott kézzel emelte a szájához.

- Gluglulu - szólott a kulacs.

Soós Antal e hangot élvezettel hallgatva, a magasba nézett. Azután egyet szoppantott a nyelvével; megtörölte a bajuszát és a kulacsot nekem nyújtotta.

- Aztán *igyék a nazareus*⁴ - szólott a kocsisra mutatva.

Szomjas voltam. A kulacsból valami tüzes gégekarcoló bor ömlött le a gégémen. Mindössze három kortyot ittam, az sem esett jól. Áadtam a kulacsot a kocsisnak.

- Gluglulu - szólott ismét a kulacs, és éppolyan hosszan, mint a kántornál.

Ezután a kántor elővette a szíja mellől a dohányzacskót és az ülésből a nagy táblabírós tajtékpipát. Megtömté. Rágyújtott. Kínálta nekem is. Mondtam, hogy nem élek vele.

- Hát micsoda tanító lesz maga - szólott a kocsis -, ha se nem iszik, se nem pipázik.

- Majd megtanulja - mentegetőzött Soós Antal. - Hiszen nincsen még húszéves se, ugye öcsém?

- Tizenkilenc vagyok.

Mikor a kántor pipája kialudt, ismétlődött az előbbi jelenet. Megérintette a kocsis vállát és azt mondta:

- Hó!

A kocsis megállott. A kulacs már három ízben mondta, hogy gluglulu. Következett ismét a pipatömés és pipagyújtás.

Tűnődtem, hogy mit csinálnak ezek, ha kiürül a kulacs.

A völgyben már megtudtam.

³ főnökömnek

⁴ Vallási szekta, amelyik tiltja az alkohol fogyasztását.

Egy útszéli korcsma volt ott. - Gál András - így hívták a kocsis - egyenesen behajtott a korcsma udvarára.

- Itt jó bor van - jegyezte meg Soós Antal.

Betelepedtünk az ivóba és szalonnáztunk. A korcsmáros három üveg bort tett elénk és megtöltötte a kulacsot.

Az én boromnak fele se fogyott el, ami fölött Gál András csóválta is a fejét. Ők ketten csuda módon ittak.

Mikor ismét az úton voltunk és a kántor alig öt perc múlva ismét elővette a kulacsot, nem állhattam meg szó nélkül.

- Urambátyám, hát mindig iszunk?

A kántor rám nézett és komoly méltósággal felelt:

- „Avagy elhagyhatom-é boromat, mely megvidámítja az Istent és az embereket?”

A szentírásból citált.⁵

Magam is értettem ehhez a tudományhoz, hiszen az én Miklós bátyám egyebet sem olvastatott velem. Miért is egész komolyan feleltem vissza a Mózes könyvéből:

- „És szóla az Úr Mózesnek, mondván: Bortól és minden részegíthetőtől megtartóztassátok magatokat.”

A kántor rám nézett.

A kocsis is visszafordult.

Gondoltam, kár volt szólnom, ahelyett, hogy jó embereket szereznek magamnak, ellenségeim lesznek az idegenben.

Egy percnyi kínos szünet után a kántor szemrehányó hangon felelt:

- Bolondok jönnek a te szájadból, ifjú, mert mint bölcs Sirák mondja: „A bor kezdettől fogva vidámításra teremtetett.”

Jól tudtam, hogy bölcs Sirák ezt a mondását így egészíti ki: „És nem a részegségre” - de azért hallgattam.

A kántor elégedett szívvel ivott. Gál András is.

Én meg énekelni kezdtem:

*„Érik a szőlő,
Hajlik a vessző,
Bodor a levele.
Két szegény legény
Vándorolni készül,
De nincsen kenyere.
Gyere be kislány,
Süss neki rétest,
Hadd legyen kenyere.”*

⁵ idézett

Ma is ez a legkedvesebb nótám. Buta nóta. De rejtőzik benne valami szívet nyomó szomorú történet, amitől könnybe lábad az ember szeme.

A hangom tiszta volt, mint az ezüstharangé.

A kántor meg is ölelt örömeiben:

- Jaj, eszem a szentedet - mondotta lelkesülten -, de szépen fújod. De már erre iszunk egyet.

Én is ittam velők, aztán tovább énekeltem.

A kántor vastag bőgő hangon szekundált a nótámhoz.⁶ András a könnyeit törölgette örömeiben. A két ló pedig vígan kocogott az országúton.

A csárdánál megint megállottunk. A kántor megint megtöltötte a kulacsot.

Éjfél tájon Kaposvárra érkeztünk és a Szarvasba szállottunk. Mi ketten a kántorral egy szobába mentünk aludni. András a kocsiján hált.

Ez volt az első éjszaka, amit idegenben aludtam át. Azt álmodtam, hogy Soós Antal az öreg Úristen és hogy a föld egy nagy kulacs; és hogy Soós Antal kiitta belőle az egész óceánt.

IV

Soós Antal bevezetett egy kis háromablakos szobába.

- Ez az iskola - mondá -, ez lesz öcsém a maga szobája.

Alacsony kis földes szoba volt. Benne három sor pad, egy asztal, egy szék, egy ágy meg egy tyúkketrec.

- Bátyám - szóltam elszoruló szívvel -, hát ezek a tyúkok...

- No bizony - felelte - a tyúk jó állat. Én szeretem a tyúkokat. De ha nem tetszik, kitétetem.

Akkor is be volt csípve.

- Nem vagyunk városon - folytatta mosolyogva -, falun minden úgy jó, ahogy van. Én ebben az iskolában harminc esztendő töltem. Most már öreg vagyok. Elég nekem a kántorság is. Pi-pi-pi kendermagos. Ilyen tojáshoz, mint ez, a király tyúkjá sem tojik.

A tyúkokat kivitték. Az ágyba új szalmát tettek. Egy Rákóczi-korabeli szürke katonaköpenyeg volt a takaróm. A kántorné ugyan egy nagy dunyhát is akart adni, de nem fogadtam el.

Mikor magamra maradtam, megálltam nagy búsan a kis szobában.

- No, gondoltam, a szép és nemes pálya ugyan nyomorúsággal kezdődik. Ugyan miért nem lett hát a mi kanonok igazgatónk tanítónak, ha olyan igen legszebb pályának tartotta a tanítóságot.

De csakhamar megszólalt egy másik hang is bennem:

- Ej, hálátlan, hát az Úr Jézus hol kezdte a tanítói pályát? Alábbvaló helyen: egy istállóban. Ökör, szamar lakott vele együtt; az igaz, hogy ez neked sem fog hiányozni, de mégis csak palota ez a betlehemi istállóhoz képest.

A kántor beszólt az ajtón, hogy menjek át vele a paphoz.

⁶ kísérte a nótámat

- Öcsém - szólott az ajtóban -, el ne felejtsem kezet csókolni.
- Ha az is kezet csókol nekem - feleltem -, én is kezet csókolok.

Ezzel el volt vetve a sorsom kockája.

A pap elem nyújtotta a jól táplált kövér kezét. Én egyszerűen megszorítottam.

Le sem ültetett.

Azt mondta, hogy reményli, jól viselem magam.

- No most elmehetnek - szólott aztán.

De nem nyújtotta a kezét.

V

A nyár azzal telt el, hogy az orgonálásban gyakoroltam magamat.

Az orgona szép hangszer. Van benne valami az emberi hangból és a mennydörgésből, ami az Isten hangja. Az orgonának lelke van. Tud imádkozni, sírni, sóhajtani, örülni, remegve félni, vigasztalni és áldani. Az orgonának szárnyai vannak, amelyek égbe viszik az emberek áhítatos gondolatát.

Gyermekkoromban valahányszor az orgonát hallottam, mindig azt hittem, hogy az angyalok fuvolakara hallatszik alá a mennyekből.

A Soós Antal keze alatt azonban nyekegő dudává aljasodott az orgona. Úgy játszott rajta, mint a zongorán szokás; vagyis nem olvasztotta össze a hangokat, hanem valahányszor új akkordot fogott, mindig fölemelte a kezét, s úgy csapott le más billentyűkre.

Az igaz, hogy az orgona sem volt a jók közül való. Se pedáléja, se finom változatai. A billentyűzete kopott fa, amelynek közepén már vályúk voltak a használatból; a sípjai közül egyik-másik nem is sípolt már, csak pőfögött. Annál inkább szólt azonban a fűjtató. Ez hörgött és szuszorászott, mint a betegmellű ember. Borzalom volt hallgatni.

Én aztán délutánonkint följártam a kórusba. Kitisztítottam egymás után a sípokot. Amelyik behorpadt, kiegyenesítettem. Amelyik nem szólt, addig bajlódtam vele, mígnem megszólalt. A következő vasárnapon Soós Antal a szomszéd faluba ment búcsúra. Én orgonáltam.

A nép a fejét csóválta. Sokan fölnéztek a kórusba.

Azt hittem, feltűnik nekik a változás.

Mikor kijöttünk a templomból, azt mondja egy öreg paraszt:

- Jó szava van, de az orgonát még puhán fogja.
- Hogyhogy?
- Olyan városiasan.
- Hát hogyan kellene?
- Olyan ropogósan, mint a mi mesterünk szokta.

A pap nem tett semmi megjegyzést. Ő bizonyára másképp fogta fel a különbséget. Én azonban nem sokat adtam sem az ő véleményére, sem a népére. Jobban is szerettem, hogy nem tetszett nekik az orgonálásom. Soós Antal bizonyára nehéz szívvel hallgatta volna a dicséretemet.

Ugyanazonnap temetésem is volt.

Egy fiatal gazdát agyonvertek a korcsmában. Azt temettük.

Soós Antal átadott nekem egy írott verset, hogy azt énekeljem el ad notam:⁷ „Könyörülj Istenem.”

Az úton, hogy a pappal mentünk, belenéztem a kéziratba.

Így kezdődött:

*Én is búcsúzóok már Szabó Balog Márton,
Ki gondolta eztet még az idén nyáron,
A siralom völgyét én többé nem járom:
Beverték a fejemet, meghalok immáron.*

*Isten veled édes feleségem Jutka,
Özvegyasszony maradsz te is a faludba,
Nagy léssen hiányod kenyérbe és lúdba;
Estem ily pogányul én az örök kútba.*

A koporsó már az udvaron volt, mikor odaérkeztünk.

Míg az egyházfi a papot öltöztette, a nép hol engem vizsgált, hol a gyászoló családdal foglalkozott.

Ott álltak a koporsó körül.

- Szegény Márton - szólt szomorúan az öreg bíró -, bizony élélhetett volna még sokáig. Jó adófizető volt, isten nyugtassa.

- Jaj édes apám, édes apám! - kiáltozott egy tízéves lányka.

- Megszakad a szívem! - sikoltotta az özvegy.

Csak egy öregasszony nem szólt semmit, ez csak ölelgette a fekete koporsót.

Ez az anyja volt.

A Soós Antal búcsúztatóját nem énekeltem el.

Sokkal inkább hatottak még rám abban az időben az élet tragédiái,⁸ hogysem humoreszkeket⁹ tudtam volna mellettük énekelni. Egy év múlva azonban már annyira megszoktam a temetéseket, hogy megértettem a Soós Antal gondolkozását is.

Soós Antal ugyanis azt hitte, hogy az emberek csupán a kántor iránt való tekintetből hálnak meg, hogy t. i. a kántor fölöttük is végezhesse a kötelességét.

- Mindig ellenségem volt - mondotta egyszer -, hát lám még a meghalásra is cudar időt választ.

⁷ dallamára

⁸ sorscsapásai

⁹ vidám, derűs dolgokat

- Ej mester úr - jegyeztem meg -, mink is meghalunk.

- Hal ám az ördög - felelt, jókedvűen legyintve a kézzel.

Hát mondom, én csak egy rövid halotti éneket mondtam a búcsúzó helyett. S azzal elindultunk.

A pap fején a szokott fekete négycsúcsú biretum¹⁰ volt.

Az utcai kalapját szó nélkül nekem nyújtotta.

Elfogadtam, de nem tudtam, mi a szándéka. Gondoltam, valamit akar magán igazítani, hát szüksége van mind a két kezére. De aztán, mikor láttam, hogy kényelmesen ballag mellettem, visszanyújtottam a kalapot.

- Tessék.

- Csak hozza - felelt ő félvállról.

Akkor vettem észre, hogy a temetéseken a pap kalapját a kántornak kell vinni.

Ez a megalázás megszorított.

Áadtam a kalapot egy gyereknek és hozzáfogtam az utcán való énekléshez.

A jóízű emberek megítélésére bízom, hogy a halotti éneküvöltés való-e az utcára a falun végighosszat, vagy pedig inkább hozzáillenek a gyászhoz a csendes kíséret.

Oda jön hozzám útközben Gál András és azt mondja:

- Hol maradt a búcsúztató?

- A zsebemben.

- Miért nem énekelte el a tanító úr?

- Azért - feleltem -, mert láttam, hogy a család fájdalmát növelném vele.

- No nem is fizetjük ki.

Akkor tudtam meg, hogy Soós Antal 10 krajcárt kap a búcsúztatónak minden soráért. A búcsúztató 24 strófa volt s minden atyafihoz külön keservű strófa szólt. Bizony odaveszett érte egy hatos híján a negyedévi fizetésem.

VI

Nehezen vártam már a tanítás idejét.

Ez városon akkor október volt. Falun a krumpliszedés után való idő.

Imre herceg napján arra nyitom fel a szememet, hogy két tehénszagú, maszatos gyerek lép az iskolába.

Köszönnek. Egy-egy kis darab fa van mindegyiknél. Azt a padra teszik: Azután beülnek a padba. A tarisznyájukból nagy karaj kenyeret vesznek elő és falogatják. (A parasztgyerek reggeltől estig mindig eszik.)

¹⁰ Bizonyos szertartásoknál használt papi sapka.

Láttam, hogy ezek az első fecskék. Ünnepeles érzés szállott meg. Tehát a nagy nap itt van.

- Édes fiaim - szóltam hozzájuk -, nem tudom, kik vagytok, mert mikor bejöttetek, nem mondtátok meg, hanem azt látom, hogy még ma nem mosdottatok, hát menjetek ki az udvarra, ott van jó tiszta víz. Mosdjatok meg, aztán mikor bejöttök, álljatok szépen eléem és mondjátok meg, mi a nevetek.

Míg a két gyerek künn igazította az anyai kéznek mulasztását, én addig felöltöztem s rendbe raktam az ágyamat.

A két gyerek visszatér. A hideg víz rózsái égnek az arcukon. Újra köszönnek. Elém állnak. És szól az idősebbik magas éneklő hangon:

- Én Balogh Mátyás vagyok.

És szól a kisebbik is:

- Én Balogh János vagyok.

- Hát azt a két fadarabot minek hoztátok?

- Fűteni.

- Ez szokás itt?

- Szokás. Minden gyerek hoz mindennap.

(Lám, az öreg milyen praktikus ember.)

- Hát még mi a szokás?

- Disznóöléskor kóbászt is hozunk.

- Hát jól van, gyermekek - szóltam -, ha fát hoztok magatokkal, nem bánom, mert ha más módja nincs a fűtésnek, ezt is el kell fogadni, hanem más egyebet ide ne hordjatok. Tudtok-e imádkozni?

- Én tudok, szólt a nagyobbik.

Elmondta az imádságokat, s utána mindjárt az egyszeregyet, mintha ez összetartoznék.

- Hát te nem tudsz? - kérdem a kisebbiket.

A fejét rázta.

- Hány isten van? - kérdem tőle.

A fejét rázta.

- Ki teremtett?

- Az apám.

- Nem az, te - felelte a nagyobbik, oldalba lökve őt.

- Hát ki a fene? - kérdezte a gyerek bosszúsan.

Beláttam, hogy a gyereknek alapjában véve igaza van és hogy ez a kérdés nem való az iskolába.

Meghagytam nekik, hogy délutánra adják hírül a gyerekpajtásaiknak, hogy a tanítás megkezdődött és hogy azok is tisztán megmosakodva jöjjenek el. Mátyásnak egy szép lúdtollat faragtam, Jánosnak meg egy kis kocsit fűzfavesszőből.

A két gyerek ugrándozva távozott.

Hogy magamra maradtam, elővettem a kis katekizmust, amely nálunk a népiskolában a főtárgy.

És elolvastam.

Az első kérdés ez:

„Ki teremtett?”

Amire ez a felelet:

- Az Úristen, ki a mennyet és a földet teremtette.

Tehát az Úristen, aki a mennyet és földet teremtette. Van másik úristen is? Ha nincs, akkor minek az a magyarázat? S ha kell az a magyarázat, miért nincs benne a kérdésben?

Íme, a katekizmus első kérdése is milyen hibás.

De aztán mit felelek én, ha valamelyik gyerek így szól hozzám:

- Tanító úr, *hogyan* teremtett engem az Úristen?

Ezt a kérdést tehát kihúztam a könyvből.

A második kérdés ez:

- Mi végre teremtett téged az Úristen?

Maga a kérdés rossz.

„*Mi végre*” ez se nem magyar kifejezés, se nem helyes formája a kérdésnek; mert azt is felelheti rá a gyerek: a „felvégre”, vagy „a faluvégre”. Márpedig jó feleletet csak jó kérdésre adhat a tanuló.

Kijavítottam: „*Miért*” teremtett téged az Úristen?

A felelet:

- Hogy őt megösmérjem, szeressem, neki szolgáljak és üdvözüljek.

Gondolkozóba estem e felelet fölött is.

Lehetetlen az, hogy Istennek is ilyen vénasszonyos önző politikája volna. A saját imádására és udvarlására teremtette volna az emberek millióit?

Hát ezért születünk? Ezért éljük át annyi gond és annyi nagy érzések, tengernyi szenvedések között az életünket, hogy egy örök gerincű, soha nem látható ismeretlen valakit kötelességből szeressünk? Lehet parancsolatból szeretni? Parancsolhatja értelmes, becsületes lény, hogy őt szeressék? Lehet ez ok is arra, hogy évezredek méhében milliónyi milliók szülessenek, szenvedjenek és meghaljanak?

Ki mondta ezt?

Az anyaszentegyház? vagy a könyv írója?

Bizonyára a könyv írója.

Az ember nem azért él, hogy az Istennel ösmerkedjék, aki láthatatlan és feltalálhatatlan. Mindössze az én boldogult Miklós bátyám hitte azt, hogy az Istennek egyéb dolga sincs, mint hogy a kócok között üljön s mikor egyszer köpenyege elégett a kályha mellett, ő a nagybüzös füstben így szólt:

- Isten adta, Isten elvette.

Azt hitte, hogy az Isten égette el a köpönyegét.

Én már gyerekésszel láttam, hogy az ember célja az, hogy minél kellemesebbé tegye a földön a maga életét és azokét, akik a környezetében vannak, illetőleg vele érintkeznek.

Azt tapasztaltam, hogy aki így cselekszik, az okos ember is, jó ember is; és nincs tovább.

Parasztgyerekeknek ezt nem lehet megmagyarázni, a másik meg hazugság.

Kihúztam.

Hasonlóképpen cselekedtem a katekizmus azon részével, amely azt fejtegeti, hogy egy az isten, de mégis három, és ahol a boldogságos szűznek csodás anyai mivoltáról van szó.

Maradt a katekizmusban a felebaráti szeretet és a parancsolatok fejezetei.

Délután körülbelül húsz gyerek verődött össze az iskolában, s ezek felerészben olyanok, akik még sohasem szagoltak tudományt.

Bámulva láttam, hogyan vannak nevelve ezek a gyerekek.

A tisztaságról fogalmuk sincsen. A hajuk hosszú, csak éppen, hogy a nyakszirtnél el van nyírva. A járásuk olyan, mintha mindig térdig sárban járnának; a magatartásuk görbe; zsebkendőnek hírét sem hallották; sem köszönni, sem beszélni nem tudnak.

Nekem hát az volt az első dolgom, hogy a kútra küldöttem őket, azután egyenkint előszólitottam a padból, s megtanítottam, hogyan kell egyenesen állani és emberhez illően járni.

Amelyik mezítláb volt, azon fogott is a tanítás, de amelyik az apjának 20-22 fontos csizmájában jött el, bizony szegényke legfeljebb elvben fogadhatta el az oktatásomat.

Az öreg mester, aki egy pintes üveget maga elé téve pipázott az iskolában és nézte a bajlódásomat, nagyokat nevetett.

- Hagyja el - szólott -, mindegy az a parasztnak, akárhogyan jár, ha mindjárt négykézlábon is.

- Nem úgy van az, uram - feleltem -, én embert akarok belőlük nevelni, s az ember nem az ábécénél kezdődik. Azután elvégre is a nemzet nem mi vagyunk, hanem ez apró rongyos kis népek százezrei. Ez a jövőendő nemzedék. Ez a mi kezünkben van. S ha minden tanító úgy gondolkodnék, mint én, akkor a magyar nemzet számot tenne a világon.

- Furcsa beszéd - szólt egyet kortyintva, kedvetlenül -, míg áll a világ, magyar mindig lesz, mint ahogy mindig volt is. A tudomány mellékes. Fő a jó egészség, meg az enivaló.

Nem akartam vele vitatkozni. Tovább foglalkoztam a gyerekekkel.

Egyszer csak látom, hogy Soós Antal az ablakra pillant és gyorsan az asztal alá teszi az üveget.

A pap jött.

Belép az iskolába. A gyerekek dicsértesséket mondanak. A pap ránk se néz. Föl és alá jár a padok előtt és kérdegeti hol az egyik, hol a másik gyereket.

- Tudsz-e még valamit?

- Sokat felejtettél ugye?

És a kalap a fején van.

- Plébános úr - szóltam hozzá halkán -, a kalapját...

- Mi baja a kalappommal? - kérdezte nyersen.

- Gondoltam, fenn tetszett felejtetni.

- Hallja maga, vörös - szólt pulykamérgesen -, fogja be a száját. Az iskolában én vagyok az úr. Maga pedig szolgál. Menjen ki!

Ránéztem Soós Antalra. Az úgy ült a széken, mint Péter apostol, mikor azt mondták neki, hogy: Te is ama Galileussal voltál!

A szemeit forgatta és a nyakát tekergette, mintha szorítaná valami.

- Jól van - feleltem keserűen -, ki is megyek, el is megyek. Olyan iskolában, ahol nem a tanító az úr, hanem a pap, nem is taníthatok. Hanem azt jegyezze meg istennek dölyfös birkapásztora, hogy szolgálja nem voltam és nem is leszek.

A pap alacsony, kövér, szőke ember volt. Én magas, nyúlánk, erős. Még egy pillantással végignéztem, mintegy várva, nem nyúl-e hozzám. Sápadt volt, nem mozdult.

Hej, gondoltam, ha most én volnék itt a mester, repülni tanítanám a papot. De mit tehet a segédtanító?

Kimentem.

- No, édes öreg anyám - szóltam a mesternéhez -, én már megyek.

- Hová, lelkem fiacskám?

- Azt magam is szeretném tudni.

Azzal elmondtam neki az összecsattanást.

- Óh lelkem - felelte a vállamra téve a kezét -, azért nem kell elmenni. Az én uramat fiatal korában hatszor is kikergette a plébános az iskolából, meg a templomból; azért mégis itt vagyunk. Megkérjük holnap a papot.

- Hát ha akasztófától menteném ezzel meg magamat, megkérném-e?

Sírt az öregasszony. Aztán arra mégis rávett, hogy még az éjet töltsen ott, és reggelre halasszam az elmenésemet.

Este az öreg Soós dús vacsorát csináltatott. Mindegyre azon volt, hogy menjek át vele a paphoz és kérjem meg. Elvégre a pap is fiatal ember, még csak harmincöt éves és bizonyosan megbánta, hogy heveskedett.

- Miért kérjem meg - feleltem -, azért, hogy ne vegye rossz néven, hogy velem gorombászkodott? Aztán ki állítja helyre a reputációmát¹¹ az iskolás gyerekek előtt? Ki magyarázza meg nekik, hogy nem a pap szolgálja tanítja őket, hanem egy mintaember, akinek a szava szent és akinek a hátán senki lába nyoma nem látszik?

- Édes öcsém - szólt a mester -, furcsa tejet szopott maga. Se kezet nem csókol a papnak, se maga fölött nem akarja ismerni. Hátha még idejekorán el nem dugom a katekizmust! Megláttam ám benne a húzásokat. Hát pogány maga, öcsém?

- Dehogyan vagyok pogány, bátyám, de minek terheljük olyasmivel a gyerek fejét, amit az nem ért? Tanítsa azt nekik a pap a templomban. Fejtegesse ott a szentháromság titkát, a malaszt eszközeit, meg a makula nélkül való fogantatást.

A vacsoránkon ott volt Zöld Márton is, a falu első gazdája.

¹¹ tekintélyemet

Zöld Márton helyeselte az én nézeteimet.

- A pap, úgymond, legyen első a templomban, a tanító meg legyen első az iskolában.

Tíz órakor Soós Antalt már ágyba kellett tenni, mert az erős bortól berúgott.

Összeszedtem, ami kis egyetmásom volt és átvittem Zöld Mártonhoz.

Még annál is iddogáltunk úgy éjfélig.

- Sajnálom magát - szólt az értelmes paraszt -, ilyen tanító kellene a mi népünknek. Ha maga itt volna tíz esztendeig, egész más emberek következnének miutánunk.

Ott háltam.

Korán reggel Zöld Márton ébresztett föl.

A lélekharangot hallottam. Csendítettek.

- Keljen fel, tanító úr - szólott megérintve a vállamat -, meghalt az öreg mester.

- Lehetetlen.

- Megütötte a guta. Az este, hogy elmentünk, nagyon ráfűtötték a szobát.

- Mit tehetek én vele - feleltem. - Sajnálom szegényt. Én utazom tovább.

Zöld Márton elment. Félóra múlva visszatért a pappal.

- Tanító úr - szólt a pap -, én magával egy kissé keményen bántam. Hát ne haragudjék. Az öreg meghalt. Nem lehet magára hagyni az iskolát, sem a templomot.

Így maradtam ott továbbra is.

Az öreg mester halála után rámnehezedett a teljes felelősség terhe. Csak annyiban volt teher, hogy én egy év alatt négy év munkáját akartam elvégezni. Az iskolából kivéttem mindent, ami nem volt a praktikus életbe való. A katekizmust átírtam egészen és a pappal átnéztem, nincs-e benne valami dogma¹² ellenes hiba.

Az én katekizmusom így kezdődött:

Ki teremtette az embert?

Az Isten.

Ki az Isten?

Az Isten a világ ura. Látni nem lehet. Öröktől fogva él és nem is hal meg soha. Mindent ő teremtett. Az Isten szeret bennünket. Ránk gondot visel. Halálunk után hozzá jutunk.

Mi a fő kötelességünk a földön?

Az, hogy becsületesen éljünk és egymást szeressük.

Ki vétkezik e kötelességek ellen?

Aki nem él becsületesen s aki embertársainak szomorúságot vagy kárt okoz, vagy pedig azok javát tehetsége szerint nem mozdítja elő.

¹² Bizonyíthatatlan hittétel, amelyet az egyház megcáfолhatatlan igazságként mond ki, és hívei számára kötelezővé tesz.

A papnak kemény dió volt ez az én katekizmusom, de végre is sikerült a fejébe beszélnem, hogy a gyöngé elméjű gyermekeknek a felfogásához kell mérni a tanítást és hogy ő aztán a templomban kibővítheti a vallás tanítását a kellő terjedelemben.

A bibliát is összevontam. Az isteni parancsok és kijelentések eredetét hagytam meg csak az ószövetségben. A zsidó népnek részletes története helyett pedig tanítottam bővebben a magyarokét. S ebben a történelemben főalakjaim voltak: Szent István, Szent László, IV. Béla, Hunyadi János, Mátyás király és II. Rákóczi Ferenc.

A katekizmusból maradt időt a gazdálkodás gyakorlati módjainak tanításával helyettesítettem.

Ének helyett tanítottam a kosárfonást, szalmakalap csinálást. Nótázhattak munka közben eleget.

Tavasszal pedig kivittem őket a mezőre és az erdőre és gyűjtettem velük a gyógyító erejű füveket.

Még pénzt is kerestek a tanulás mellett.

Húsvét másodnapján megtartottam a nyilvános vizsgálatot.

A falunak minden népe odasereglett, amit én látva, kivitettem a padokat az udvarra, hogy ott mindenki tanúja lehessen a történendőknek.

Mielőtt azonban hozzáfogtam volna az egzamináláshoz,¹³ a néphez szólottam.

- Tisztelt atyámfia! A régi szokás szerint én is megtartom a vizsgálatot. Nem azért, mintha ez nekem beszámoló kötelességem volna, mert bizony egy-két óra alatt nem lehet megmutatni, hogy hónapokon át mit dolgozik a tanító; sem pedig engem kérdőre nem vonhattok, mikor azt látjátok, hogy egész éven át buzgólkodtam az iskolákban és a gyermekeitek mindennap vittek haza valamit az elméjükben, hanem igenis megtartom a vizsgálatot azért, mert látom azt, hogy a gyerekek a libapásztorkodás miatt elmaradnak és hogy emiatt ezzel a vizsgálattal a tanévet ünnepiesen bezárjam. Tekintsétek tehát ezt a vizsgálatot annak, aminek én tekintem, t. i. iskolai bezáró ünnepnek.

Ezek után megkezdtem a kérdezést.

A gyerekek bátran és a saját szavukkal feleltek minden kérdésemre. Néha két gyerekkel egymást kérdeztettem. Mikor az ülést megunták, vezényszóra néhány kézmozdulatot tétettem velők. A katekizmusmal és bibliával röviden végeztem, de annál bővebben fejtegették a gyerekek a gazdálkodást, a praktikus mértant, egészségtant, számtant és a magyar nemzet történelmét.

A parasztok könnyeztek örömükben.

- No tanító úr - mondták a kezemet szorongatva -, most egy óra alatt mi vének többet tanultunk, mint gyerekkorunkban öt esztendő alatt.

Pünkösdszombat után való keddre ki volt tűzve az új kántortanító választás.

Noha fiatal voltam, engem választottak meg egyhangúlag.

Mikor a választást a kellő hivatalos formában tudtomra adták, kijelentettem, hogy az állást csak úgy fogadom el, ha az özvegy mesternének a falu örökös lakást és némi nyugdíjat biztosít.

¹³ vizsgáztatáshoz.

Ezt természetesnek találták, de bizony mégis csak estefelé tudtak teljes megegyezésre jutni, hogy mennyit adjanak neki.

A pap volt az egyedüli, akinek a megválasztásom nem tetszett.

Az ülésen próbált is olyanféle megjegyzést kockáztatni, hogy a fontos állást tapasztalt és idősebb mesterre kellene bízni, de mellettem olyan erős volt a hangulat, hogy hozzá kellett magát hajlítania.

VII

Jakabnapkor búcsúra mentünk át a pappal a szomszéd községbe.

Ő a plébánoshoz ment, én a mesterhez.

Abban az időben egy-egy falusi búcsú zajosabb volt, mint a lakodalmak.

A mesternél is vidám társaság gyűlt egybe. A szomszédfalubeli mesterek kocsira pakolták az egész familiájukat, asszonyt, gyereket és vidám napot csaptak a templom tiszteletére.

A mestert Buzsáky Lajosnak hívták. Derék magyar ember volt. Szívesen fogadott.

Az udvarára kivitette a zongorát és hol egyik, hol másik mester tánc alá való nótákat vert azon a fiataloknak.

Én a leányával táncoltam.

Ez a leány tetszett nekem.

Boriskának hívták. Szőszke hajú, ibolyaszemű, fehér képű leány volt, úgy hajlodozott a két kezem között, mint egy virágszál. Az arcán egy kis lencse volt. Jól állt neki.

Egyszer, mikor valami keringős német táncot húztak, átmentem a kertbe. A német táncokat sohasem szerettem. Megszédül attól az ember, ha nem német. Amint ott sétálgatok a fák alatt, a méhes előtt Boriskát pillantom meg. Virágokat szedett. Fehér ruhában volt. A ruha jól állott neki. A hajába meg egy fehér szegfűt tűzött. Az meg egészen elragadóvá tette.

Akkor támadt az a gondolatom, hogy ezt a leányt elveszem feleségül.

VIII

Odamentem hozzá. Mosolygott.

- Megszökött? - kérdezte rám pillantva.

- Meg. A német táncot nem szeretem. De ha kegyed akarja, szívesen táncolok.

- Köszönöm. Én is szédülök.

- Akkor hát, ha jobb mulatsága nincs, Boriska, beszéljessünk.

- Mondani akar valamit?

- Sokat. Mindent.

A leanderek között egy pad volt. Leült s kérdően nézett rám.

Én melléje ültem. Térdemre tettem a szalmakalapomat. A szívemre valami édes teher ült, alig tudtam megszólalni.

- Boriska - kezdtem halk, ünnepi hangon -, nagyon örülök, hogy magával találkoztam. Látom, hogy fiatal, én is fiatal vagyok.

- De furcsákat beszél - szólott nevetve.

- Bizony - feleltem magam is elmosolyodva - furcsákat beszélek. Nem is merem folytatni, mert akkor igazán kinevet.

- De csak folytassa, a kezdet elég érdekes.

- Hát tudja, arra gondoltam, hogy... ej, mire is gondoltam.

- No lássa, már elfelejtette.

- Nem felejtettem biz én, csak nem merem kimondani.

- De hát miért?

- Hátha szégyent vallok vele.

A szemébe néztem komolyan és szerelmesen.

Elpirult.

Megértett.

- Boriska - szóltam a kezét megfogva -, engedje meg, hogy a nyár folyamán meglátogassam.

- Szívesen - rebegte -, akármikor jön...

Azután, hogy a nevét kiáltották, felugrott és elsietett.

Én utána néztem, mert gondoltam, hogy visszapillant rám.

A kertajtóban csakugyan visszafordult.

IX

Szüretkor megvolt a lakodalmunk.

Két falu népe örült rajta. Én boldog voltam.

A pap is ott volt a lakodalmomon. Olyan dicséreteket mondott rám egy pohárköszöntőben, hogy minden felleg eloszlott iránta a szívemben.

Ettől a naptól jó viszonyban voltunk. Gyakorta átjött hozzánk. Beszélgettünk, vitatkoztunk, együtt jártunk sétálni is, szóval olyan barátságféle valami támadt közöttünk, mint amilyen az együtt nőtt kutya és macska között van.

A feleségem kedves kis boszorkány volt. Egy-két nap alatt úgy átváltoztatta a régi mesterházat, hogy nem lehetett ráismerni. A falak hótiszták, a földön szőnyeg terül; az ablakokban virágok nyílnak; virít és ragyog a keze nyomán minden.

Az istállóban tehén bögött, az ólban malac sírt; apró baromfiak is megjelentek az udvaron s én talán ezt a félévet mondhatom az életem legboldogabb idejének.

De még az is rossz numerusos¹⁴ esztendőbe került.

A nemzetet akkor rohanták meg délről és nyugatról a rablógyilkosok ezrei. Az országban Kossuth Lajosnak holtakat ébresztő csatára hívása mennydörgött, zászlók jelentek meg a falukban és a kovácsok kardokat kovácsoltak.

A pap járatott egy lapot.

Remegő szívvel olvastuk ezt mindennap.

Mikor híre jött, hogy Jellasich¹⁵ átlépte a határt a rablóseregével és asszonyokat, gyermekeket öldösnek a katonái, a vér a fejembe tolult és felkiáltottam:

- El kell menni!

- Hová? - kérdezte a papom.

- Hová? Oda, ahová a kötelesség hí. Minden magyarnak, akinek ép a keze, fegyvert kell ragadnia és addig ne aludjék párnán senki, míg a magyart gyilkolják. Magammal viszem az egész falut.

- És a tanítás?

- Csak nem gondolja, plébános úr, hogy én az ábécét az égő ország világítása mellett fogom tanítani. A leckét az ellenségnek adjuk karddal és ágyúval. Az iskola a csatatér. Ott van maga az isten is a megtámadott nemzet élete fölött. Önnek is ott a helye. Ön is erős ember és magyar ember.

Elsápadt.

- Nem, én nem mehetek - szólott a fejét rázva -, nem hagyhatom itt a falut. A betegeknek és haldoklóknak szükségük van rám és a templom a vigasztalás helye.

Aztán, hogy tovább beszélgettünk, felajánlotta, hogy ha a háború a télen át is tartana, ő a hazáért kész tanítani az iskolában.

A faluba toborzó huszárok jöttek.

Kitűztem zászlójukat a templom ajtaja elé és megkértem őket, hogy addig ne táncolgassanak, míg én nem beszéltem a falu népével.

A nép hamar összesereglett a zászló körül. A harangot is félreverttem, hogy senki ne hiányozzék.

Magamra vettem az ünnepi atillámat s oldalamba kötöttem a kardot, amellyel a bandérium¹⁶ vezetője megajándékozott.

Azután fölléptem a templom elé tett asztalra és így szóltam a néphez:

- Véreim! Magyarok!

A félrevert harangok ma egy égő ország veszedelmét kongatják. Orgyilkosoknak vad csordái rohanták meg a hazánkat. Ezer meg ezer kés van irányozva a nemzet szívére. El akarnak minket törölni a föld színéről.

¹⁴ szerencsétlen számú

¹⁵ Osztrák császári tábornok, aki önálló sereget szervezett, és 1848 szeptember 11-én betört Magyarországra.

¹⁶ Azokat a fegyveres csapatokat hívták így 1848 előtt, amelyeket a vármegyék, az egyházi és világi főurak tartoztak kiállítani.

Próbálta azt már velünk török, tatár, német, csak hogy a magyar nemzet ilyenkor fölkelt, mint a haragvó oroszlán és megsemmisítette az ellenségeit.

Apáink hősi vére csörgedez bennünk. Vajon összetett kezekkel nézzük-e országunk égését? Vajon siket fülekkel hallgassuk-e, hogyan kiáltoznak asszonyaink és gyermekeink a gyilkosok kardjai alatt?

Azt akarjuk-e, hogy rabláncra verjék kezeinket és a házunk falára üszökkal írják, hogy gyáva volt a magyar és megérdemelte, hogy eltöröltessék a föld színéről?

Fegyverben van már az egész nemzet. Csak a mi zászlónk nem lengedez még a haza védőinek táborában. Aki férfi és magyar ember, velem jön a Kossuth zászlója alá. Velem jön és én elöttetek járok mindenütt és ha kell, esküszöm itt az Isten házának kapuja előtt, hogy véremet ontom szeretett hazámért.

- Elmegyünk! - kiáltották a férfiak.

A zene megzendült. A Rákóczi-induló hangjai mellett osztották szét a piros sipkákat. S másnap reggel kétszázharmincan indultunk a tábor felé.

X

Bizony nehéz volt a válásom szép kis fiatal feleségemtől. Az apósom velem jött. Az anyósom pedig a feleségemhez költözött.

Mit írjak a nagy nehéz időkről? Küzdöttem én is, mint minden becsületes magyar ember. Tizenhat csatában vettem részt és ugyanannyi sebforradás van testemen.

Az apósom mellettem hullott el a moóri csatában.¹⁷ Vértől harmatos galambősz fejét a mellemen nyugtatva adta ki lelkét.

- Meghalok - szólt hozzám -, isten akarta, hogy meghaljak a hazámért.

Ez volt az utolsó szava s örökségül nekem hagyta az anyósomat.

XI

Budavár ostrománál egy kartács szilánkja a lábamba fúródott. Egy becsületes német polgárnak a háza előtt estem össze a Krisztinavárosban.

A német meglátott az ablakból. Kijött értem a feleségével. Bevittek. Ágyba fektettek.

A német is levetkezett.

- Sógor - mondom neki fájdalmaim között -, csak nem akar tán mellém feküdni.

- Nem - felelte -, hanem elmegyek neked helyett, mert én is magyar megvagyok, kruci türki.

Azzal magára öltötte a honvédruhámat.

¹⁷ 1848 dec. 30-án volt. A honvédek vereségével végződött.

A felesége sírt. A két kis szöszke gyereke is sírt. Belekapaszkodtak.

A német megcsókolta a két gyereket, rám mutatott.

- Nézzétek - szólt a gyerekeihez -, ez itt egy hős mekfan.

Azután saját mellére mutatott:

- Én pedig leszek egy hős mekfan.

És kirohant az utcán zúgó harci fürgetegbe.

XII

A jó asszony egy orvossal bekötöztette a sebemet. Engem előfogott a sebláz. Napok teltek el, míg végre eszmélethez jutottam.

Mikor fölnyitottam a szemeimet, a jó német asszonynak az arcát láttam fölém hajolva.

- Hogy érzi magát? - kérdezte részvétellel.

- Köszönöm. Jól. Mióta fekszem?

- Tíz napja.

- Bevették Budát?

- A magyaroké.

- Éljen!

- Kímélje magát. Még nagyon gyöngé.

- A lábamat nem amputálták?

- Nem. De sántítani fog sokáig.

- Mikor kelhetek fel?

- Az orvos azt mondta, egy hónap múlva.

- Akkor kérem szíveskedjék átvitetni a katonai kórházba. Önök jók. Sohasem felejttem el a jóságukat. Ha önök nincsenek, elvérzettem volna az utca porában.

- Maradjon - szólt az asszony -, az ágyra nincs szüksége senkinek.

Ezeket mondva zokogni kezdett.

- A férje? - kérdeztem szomorú sejtelemmel.

Ráintett a fejével.

Azután, mikor szóhoz tudott jutni, fájó hangon rebegte:

- Még azon éjjel hozták haza. A golyó a mellén ment keresztül.

Hosszú szünet következett.

Az asszonynak ott mellettem ömlöttek a könnyei.

Kinyújtottam a kezemet és megfogtam az övét:

- Az Isten jó - szóltam vigasztalóan -, az Isten megsegíti önt.

- A férjem órás volt - felelte -, semmi vagyonunk nincsen. Ez a két gyerek, meg harminc óra maradt rám.

Az asszonynak Gutmanné volt a neve. A budai sváb-németek közül való volt. Szőke, világosbőrű, kékszemű, csupa szelídség, jóság és szorgalom.

Mikor átvittem magamat a katonai kórházba, minden délután meglátogattam a két gyerekével együtt.

A két gyerek vonzódott hozzám. Furcsa nevük volt: Gutmann Attila, Gutmann Bendegúz. Attila négy esztendő, Bendegúz három.

Meséltem nekik, játszottam velük.

A gyerekek jól mulattak.

- Mi leszel, Attila? - kérdeztem az idősebbiktől.

- Huszár leszek - felelte a szakállamat megfogva.

- Hát te Guzi?

- Én is huszár leszek.

- Nem hiszem - mondta szomorúan Gutmanné -, ez a família már talán a világ teremtése óta mindig órás, pedig valamennyi nyomorgott a mestersége mellett. Mindegyik Gutmann el-tökéli, hogy mást nevel fiából, de aztán kiüt mindegyiken az órásság iránt való szeretet. Meg-lássa, ezek is órássok lesznek.

- Isten adjon szerencsét nekik. Az órásság szép mesterség. A legtöbb feltaláló az órássok között van. Olvastam olyan órássokról, akik a találmányaik által meggazdagodtak.

- Ön jó ember - szólt Gutmanné, gyöngéden rátéve a kezét a kezemre -, mindig megenyhült szívvel megyek öntől haza.

- Dehogyan vagyok jó ember - feleltem -, hát nem ismeri kegyed azt a mondást, hogy vörös kutya, vörös ló, vörös ember egy se jó.

- Azt hiszem, feleségének nincs oka ezt hinni.

- Szegény feleségem - szóltam sóhajtván -, még nem tudtam eltalálni, hogy írjam meg neki a szerencsétlenségemet.

- Én már megírtam neki. Ne haragudjék érte. A lapokban olvastam az ön nevét a budavári halottak között. Megírtam neki, hogy ne aggódjék, ön csak megsebesült és már jobban van.

- Köszönöm - feleltem könnybe lábadt szemekkel -, sohasem fogom kegyedet elfelejteni.

Aztán arról beszélgettünk, hogy ha rosszra fordulna a sorsa, én az Attila gyereket magamhoz veszem.

- Nem tudom miért, de úgy megszerettem azt a kis huncut kölyket, mintha az én fiam volna.

Az asszony erre sírva fakadt és mielőtt megakadályozhattam volna, megcsókolta a kezemet.

XIII

Egy hét múlva lábra álltam és sétálhattam az udvaron. A lábadozók között megismerkedtem egy *Szölősi* Benedek nevű hadnaggal. Szürke szakállú vidám ember volt. Lehetett már ötven éves. Ennek az arcán egy nagy sebforradás vöröslött.

- Kard? - kérdeztem az arcára tekintve.
- Az - felelte -, egy német vágta rám. Tudott vívni.
- De visszavágott ön, reménylem.
- Vissza - és pedig elég szerencsétlenül.
- Hogy-hogy?
- Vékony volt a nyaka szegénynek. Bizony leesett a feje is.
- Mit sajnálja? azok sem sajnáltak bennünket.
- Pap vagyok - felelte szomorúan -, nem akartam ölni.
- Micsoda vallás papja?
- Katolikus.
- Ej - feleltem -, ha minden katolikus pap eljött volna, már rég kivertük volna a németet.

Egy félkezű cigányhonvéd ült mellettünk. *Siska Marci*. Az is megszólalt:

- Bezzeg a német nem sajnálta magát, hadnagy úr. Aki győzi, az mari. Engem se sajnáltak. Ki billegeti már most a hegedűmet, ha muzsikálni akarok?
- Ne búsulj azon, Marci - felelt a pap -, ha felgyógyulunk, velem jössz a faluba.

Úgy számítottunk, hogy egynéhány nap múlva hazaindulhatunk.

Azonban Erdélyből és a Tiszántúlról izgató harci hírek jöttek. Győzelmekről és vereségekről keverten szóltak ezek a hírek. Marci hordta a városból.

Egy éjjel valami nyomást érezek a vállamon.

Fölpillantok. Marcit látom magam előtt.

- Mi baj? - kérdeztem.
- Kossuthot elfogták.
- Lehetetlen.
- Katonák beszélnek.
- Mit tegyünk?
- Elmegyünk a táborba.

Fölkeltem. Kiszöktünk a kórházból. Szölősi már a kapu előtt várt bennünket s csak ennyit mondott:

- Útközben ráérünk meggyógyulni.

S egy parasztkocsira ülve, elindultunk a Rákoson át Szeged felé.

Ma már nem tudom megérteni azt a lázt, amely akkor hatalmában tartotta a lelkeket. Mind a hárman gyöngék voltunk még. Sebeink még sajogtak, de azért készek voltunk újra odaállni a harc sorba, hogy küzdjünk és vérünket ontsuk a hazáért.

Különösen a cigányt bámultam. Ez a fél karját már elvesztette és kész volt ismét kardot ragadni a megmaradt kezébe.

Az életnek nem volt értéke a hazafi előtt.

Ami pedig a cigány gyávaságát illeti, Marci ugyan nem örökölt semmit.

Csendesen, többnyire szótlanul ültünk a kocsinkon. Néha mégis felsóhajtottunk.

- Szegény Gutmanné - szóltam én -, el sem búcsúzhattam tőle.

- Szegény hazám - mondotta Szőlősi -, szomorú sejtelveim vannak, ha az orosz leigáz bennünket.

Marcinak egészen másfelé jártak a gondolatai.

- Ha, úgymond, most egy birkát találnék, bizonyisten ellopnám és megsütném.

Mikor Szegedre érkeztünk, éj volt. A vámőrök megállítottak bennünket.

- Kik vagytok?

- Magyarok vagyunk.

- Hova mentek?

- A Görgey táborába.

- Olyan már nincs.

- Micsoda?

- Görgey tegnap lerakta a fegyvert Világosnál.

Szőlősi elsápadt. Én a szívemet éreztem megszakadni.

A vámtiszt (más tiszt lehetett az!) látva a mi megdöbbenésünket, sírva fakadt és a nyakamba borult.

- Elveszett - úgymond -, elveszett minden.

XIV

Egy kis fogadóban töltöttük az éjet, de azt hiszem, egyikünk sem aludt.

Reggel egy beretvált arcú reverendás pap nyújtotta a kezét felém. Alig ismertem rá. Szőlősi volt.

- Mától fogva újra pap vagyok - szólott szomorú mosollyal -, vesd le te is a honvédruhát, különben veled együtt kötik fel a németek.

- Merre mégy?

- Hevesbe. Mátraszél a falum neve. Írj néhanapján.

- Szívesen. Én Szabadka felé megyek. És te Marci?

- Elmegyek a plébános úrral harangozónak.

Megöleltük, megcsókoltuk egymást. Azzal elváltunk: ők jobbra, én balra.

XV

Egy oláh fuvaros vállalkozott arra, hogy elvisz Szabadkáig. Agg, ősz ember volt. Mikor kívül jártunk a városon, azt mondtam neki:

- Cseréljünk ruhát, öreg.

- Minek? - kérdezte az tiszta magyarsággal.

- Azért - felelem -, mert ha kend visz engem, elé fognak a németek és lehúznak, a kocsijáról, de ha én viszem kendet, akkor kend azt mondhatja, hogy én a kocsisa vagyok.

- És ha engem húznak le a kocsiról?

- A nyolcvan esztendő embereket nem bántják.

- De hátha valamelyik meg találja húzni a szakállamat?

Ezt mondván, levetette a körszakállt és én egy fiatal, barna arcot láttam magam előtt.

Nevetett.

Aztán bemutatta magát.

- Ziegler Sándor vagyok. A bécsi légióval¹⁸ jöttem le és a magyar kormánynak fegyvergyárosa voltam.

- Menekülsz?

- Mint te. Aradon a muszkák lefoglalták a fegyvergyáramat. Összes vagyonom ez a kocsi, meg ami rajtam van.

- Hát pajtás, akkor vigyük egymást. Az ősz szakállt csak dobd el. Legjobb, ha éjjel megyünk, nappal pedig meghúzódunk, ahol lehet.

Mikor a Dunához érkeztünk, elővette a fuvoláját.

- Fújok egy nótát - szólott -, aki ilyen félelmes világban fuvolázni mer, arra nem gyanakszanak.

Belefűjt a flótájába.¹⁹

A lovak a hangtól megbokrosodtak és elragadták a kocsit.

Egyenesen a Dunának rohantak.

A dunaparton egy fűzfa állott.

A két ló annál szétvált. A kocsi rúdja olyan erővel ütődött a fához, hogy a kocsi ezer darabra törött.

¹⁸ A forradalom megerősítésére jött bécsi katonai egység.

¹⁹ fából készült magashangú fuvola

- Ez ugyan furcsa nóta volt, pajtás - jegyezte meg föltápászkodva.

Azután engem is fölsegített a sárból és részvétellel kérdezte, hogy nem esett-e bajom?

A kocsi darabokban volt. A lovak a Dunába vesztek. Bizony gyalog kellett az utunkat folytatnunk.

Az úton jobbra a lefolyt harcokról beszéltünk. A szemeink gyakran megteltek könnyekkel, mikor a haza sorsáról gondolkoztunk.

Lengyelország sorsa lebegett előttünk. Csak azt nem tudtuk, hogy egészen a német uralom alá jutunk-e, vagy hogy a muszka is kiszakít egy darabot az országunkból.

Már ekkor tele volt menekülőkkel minden út.

Egy falu közelében megkérdeztük, hol kaphatnánk szállást, ahol kialudhatnánk a fáradságunkat.

A becsületes magyar paraszt, akihez a kérdést intéztük, így felelt:

- Ezt a falut kerülje még a madár is. Látják azt az úriformájú házat?

- Látjuk.

- Az malom ott. Annak a gazdája az utóbbi két nap alatt valami tíz bujdosó honvédet szolgáltatott már a német kezére. Áruló gazember.

Éhesek voltunk és fáradtak.

Az én barátom egyet gondol, aztán így szól:

- Hát csak azért is oda megyünk.

- Csak nem megyünk tán az oroszlán torkába?

- De éppen oda megyünk, csak hogy előbb maszlagot adunk neki. Csak bízd rám magadat.

A szemei csillogtak. Szép ember volt és bátor és vidám.

Bekopogtattunk az ajtón. Maga a gazda nyitotta ki.

Egy rendkívül vörösfejű ősz ember volt. A tekintete ravasz. Szürke molnárruhába volt öltözve.

- Janicsek Pál urat keressük - szólt az én barátom.

- Én vagyok - felelt a molnár.

- No hál'istennek. Azt hittük, már sohasem érünk ide. Hát kedves bátyám, mi bujdosó honvédek vagyunk. Hallottuk, hogy bátyám uram igazi jó magyar hazafi és itt a falu szélén azt mondom én a barátomnak: Vannak még becsületes jó magyar emberek, gyerünk Janicsek bácsihoz, akiről én a táborban egy bajtársomtól sok jót hallottam. Az idő fordulhat, hogy visszaszolgálhatjuk neki s ha véletlenül a magyar ügy felülkerekedik, kérni fogjuk Kossuthot, hogy tüntesse ki az érdemeiért.

A molnár kezet nyújtott. Bevezetett a szobájába.

- Jó vacsorát, de hamar! - Így kiáltott ki a konyhába.

Aztán tudakozódott tőlünk, hogy hol hallottunk az ő jó hírnevéről.

Az én bujdosó társam mondott neki hirtelenében valami olyan mesét, hogy én majd elnevettem magamat.

Jól megvacsoráztunk és ittunk is rá az öreggel együtt.

Mikor magunkra maradtunk, azt mondom a pajtásomnak.

- A jó vetett ágyból nem kerülünk-e holnap vasba?

- Nem - felelt ő -, az én számításom tiszta: ez az ember valóban rosszlelkű hazaáruló és ő jól tudja, hogy mindenki gazembernek tartja, de éppen emiatt fél is. Már most íme bevetődik hozzá két olyan ember, aki alkalmul kínálkozik neki, hogy a hazafiságát és becsületességét hirdesse velök. Ő minket nem ad fel, hanem holnap útra bocsát. Följegyzi a neveinket és elteszi, hogy ha az idők esetleg megváltoznak, ránk hivatkozassék.

Lefeküdtünk.

Néhány perc múlva megszólal ismét.

- Pajtáskám. Kelj fel.

- Minek?

- Nyisd ki a kályhaajtót és dugd bele a fejedet, beszédet hallok.

Úgy teszek, ahogy mondja, hát csakugyan hallok ám a molnár hangját:

- ...mert lásd anyjuk, okos embernek mindenre kell számítani. Kossuth visszatérhet és engem pörbe foghatnak. Akkor ez a két ember, meg ezeknek a családjá mellett bizonyít, hogy én a bujdosó magyarokat rejtettem és rebellis²⁰ voltam.

XVI

Este volt, mikor a falum határát elértem.

Az utamra a csillagok világítottak. A prücskök és békák méla zengése üdvözölt. A jegenyefák mint néma, sötét örök magaslottak ki a faluból. - A korcsma ablaka világos volt. Valaki harmonikázott benne. Megösmertem kicsoda: Csik Lőrinc, a részeges csizmadia legény.

A szívem feldobogott, mikor az utcára léptem.

Még egy perc és én átölelve tartom az én kedves fiatal feleségemet.

A bakter szembe jött velem.

- Jó estét, Marci! - szóltam hozzá örömmel.

- Jó estét - felelte meghökkenve. És rám bámult.

- No - kérdeztem -, meg sem ismersz talán?!

- Minden lélek dicséri az urat - rebegte elfulladó lélegzettel -, hát csakugyan a mester úr volna?

- Nem is az ördög.

- Hát nem halt meg?

- Láthatod.

²⁰ felkelő, forradalmár

- Ajnye, ajnye! - szólott a fejét vakarva.

Tovább akartam menni, de ő visszatartott.

- Megálljon, mester úr - szólott -, álljon meg csak egy kicsit.

- Mit akarsz mondani?

- Mit? hát hogy egy kis baj van.

- Micsoda?

- Nem tudja még?

- Nem. Meghalt tán a feleségem?

- Dehogyan halt.

- Hát mi baj van?

- Ajnye, ajnye - szólt ismét fejét csóválgatva.

- Nyögd ki hát, ne varakoztass.

A bakter halkán és sajnálkozó hangon szólott:

- Gyerek van a háznál.

- Az én házamnál?

Ráintett a fejével.

- Micsoda gyerek?

Vállat vont. Azután a botjával a port turkálva felelt:

- Azt mondják, hogy a pap...

Azt hittem, leroskadok.

A szemem előtt összefutottak a házak, a csillagok, a fák és a bakter.

Az útfélen egy ledöntött fatörzsök volt. Leültem arra és egy kis idő múlva így szóltam a bakterhez:

- Mondj el mindent, amit tudsz.

A bakter nem tudott egyebet, mint azt, hogy a pap szorgalmasan átjárt hozzám tanítani. És hogy a feleségem az utóbbi hónapokban annyira elzárkózott, hogy senki sem látta. Végre ezelőtt két héttel a bába is megjelent a háznál.

- És engem holtnak hittetek?

- A papunk mondta.

- Jól van - feleltem -, hadd higgyenek annak. Eredj Marci a dolgodra és ne szólj senkinek arról soha, hogy engem láttál. Megteszed?

- Megteszem.

- Esküdj meg rá.

- Isten engem.

Elment.

Én még ott maradtam egy darabig ülve a fatörzsökön.

Végignézttem a botomon.

Erős, súlyos somfabot volt.

Azután fölkeltem és elindultam a plébánia felé.

XVII

A plébánia ablakai sötétek voltak. Ellenben az én udvari ablakaimból világosságot láttam kisugárzani.

Valami ösztönszerű készítésre átmentem és az ablakhoz lopózva benéztem a függönyhasadékra.

Ott volt az egész família.

A feleségem az ágyban ülve szoptatta a gyereket. A pap mellényben és nadrágban az asztalomnál ült és a kékvirágos csészében kevert valamit. Az anyósom pedig a másik ágy fölvetésével foglalkozott.

És én néztem, néztem őket, gondolat nélkül való butasággal.

Olyan volt nekem, mintha csak álmodtam volna, hogy én mester vagyok és hogy az az asszony az én feleségem. Az nem az én feleségem. Az a papé. Nem igaz, hogy én mester vagyok. Én valami csavargó vagyok.

Mi lesz, ha ide berontok?

Ha agyonütöm a papot, egy pillanat alatt összezsugorodik a falu, engem elfognak és felakasztanak.

Hát akkor rendben lesz a világ?

Nem. Csak két emberrel lesz kevesebb benne.

Otthagytam az ablakot és kiléptem újra az utcára.

Csak mentem-mentem, azt sem tudtam, merre.

A szívemen mint egy szorító kígyó ült a fájdalom.

A papot mégis megölöm - szóltam -, ő megölt engem, én megölöm őt; a számvetés tiszta.

Visszatértem a ház elé és leültem a padra.

Nem tudtam gondolkozni. A fejemben mintha sötét örvény forgott volna.

Egyszer eszembe jutott az Arden Enoch meséje. Az őt tengerézmese ez. A tengerész húsz évi hányódás után hazatér és más férjnél találja a feleségét. Nem bántja őket, hanem visszatér szótlanul a tengerre.

Igen, csakhogya ez a pap rabló.

Aztán más irányba tértek a gondolataim.

Magamat ölöm meg - így szóltam -, úgyis azt hiszik, hogy halott vagyok. A világon fölösleges nincs már, csak én. Ki sir utánam? senki.

Magam sem tudom, hogyan kerültem a folyóhoz.
Megálltam a hídon, lenéztem a vízre.
A víz csillogott. Az éjjeli ég fényessége visszatükröződött benne.
Mi történik, ha én innen levetem magamat?
Egy pillanatnyi szenvedés.
Azután nem történik semmi több: egy boldogtalan életű ember megszabadul az életétől.

XVIII

Egy kéz nehezedett a vállamra. A bakter állt mögöttem.

- Tanító úr - mondá -, jó az Isten.
- No nem túlságosan - feleltem keserűen.

A bakter folytatta:

- Ne nézzen abba a vízbe, tanító úr. Legénykoromban engem is fejbeütöttek egyszer úgy a furkósbottal, hogy megszedültem tőle. Akkor azt gondoltam, hogy mihelyst föl tudok kelni a földről, mindjárt bicskát vetek a hasába Tóth Lajosnak. De aztán, mikor kijózanodtam, más-képp gondolkoztam.

A bakter beszéde olyan volt nekem, mintha messziről hallanám.

Ma sem tudom, elbúcsúztam-e tőle vagy sem. Csak egyszer azon vettem észre magamat, hogy az országúton ballagok és hogy hajnalodik.

A nap fénnel borította be az eget. Az útszéli fákon és füveken harmatgyöngyök csillogtak. Egy veréb ott csicszergett előttem egy kiálló akácfagallyon.

Úgy éreztem magamat, mint a bakter, mikor kijózanodott.

- Elvégre is - szóltam egyet dobantva a botommal - nagy a világ, megélhetek én egy falu, egy asszony, meg egy pap nélkül.

Az országúton egy szekér zörgését hallottam. Visszanéztem. Borított tót szekér volt.

- Hova megy atyafi? - kérdeztem a tótot, aki a gebéje mellett baktatott.
- Trencsinbe - felelte az.
- Nem vinne el engem egy darabig?
- Meddig?
- Ameddig meg nem unjuk egymást.
- Beteg az úr?
- Bizony nem érzem jól magamat.
- Nohát üljön fel.

Edényszállító tót volt.

A kocsija tele volt jószagú szénával. Amint belebújtam a szénába, elaludtam.

Ez az alvás jót tett nekem. A bánatom is elaludt. Mikor fölébredtem, eszembe jutott minden. Letöröltem a könnyeimet és azon gondolkoztam, hogy mitévő legyek.

Kezdem ott, ahol kezdtem.

Pécsre megyek, bekopogtatok minden mester ajtaján. Elvégre is a háborúból jövök és olyan világot élünk, hogy nem ritka az ajtón az idegen.

Elbúcsúztam a cserepesemtől és nekivágtam gyalog a világnak.

XIX

Dél volt, amikor egynéhány pusztán át az első faluba értem.

A mester éppen az asztal mellett ült.

- Tanító vagyok - mondtam, bemutatva magamat. - Világostól jövök.

- Még egy tányért - szólt a mester a feleségéhez.

A fiatal asszony tányért tett elém.

Az étel volt-e jó, vagy az étvágyam nagy, nem tudom? de úgy faltam, hogy szinte könnybe lábadtak szemeim.

- Hol a községe? - kérdezte a mester.

- Uram - feleltem, letéve a kanalamat, ez az egy pont az életemben az, amit még az emlékezetemből is ki akarok törölni.

- Ejnye - felelte, rám vizsgálódva a tekintetével.

Néhány harapás múltán újra megkezdte a beszélgetést:

- Persze nőtlen még uramöcsém.

- Uram - feleltem fősajgó szívvel -, csak a családi körülményeimről ne kérdezzen.

És ettem tovább.

Egyszer csak azt veszem észre, hogy az evőeszközeimet kicserélik. Ezüst kést és ezüst villát kapok.

A mester mély tiszteletet kifejező hangon kínálgat a túróscsuszából. Majd összepillant a feleségével s mikor a sárgadinnyét feltálalják, ő maga nem ül le ahhoz, hanem állva marad és alázatos meghajlással kérdezi, hogy parancsolok-e még valamit.

Nem tudtam, tréfál-e vagy komoly a magaviselete.

- Ej kérem - mondom -, ne tessék megszegyeníteni. Én szegény bujdosó vagyok és hálával fogadom még a kenyérhajat is.

- Hohó könyörgöm - feleli a mester - nem vagyom ám én számár ember.

És jelentősteljesen hunyorít.

- Isten mentsen - feleltem -, én nem is gondoltam azt.

- Tudom, mi a becsület - szól ismét nyomatékkal.

- Kérem - mondom röstellkedve -, én örök hálával gondolok az ön szíves vendégszeretetére.

- Bocsánatot kérek - szól alázatosan felvonva a vállait -, hogy ilyen szegények vagyunk, de több igazán nem telik tőlünk. Ha tudtuk volna...

- Ez is sok, kedves uram; én ennyit sem vártam. Mert én úgy vagyok, mint Krisztus, mikor azt mondta: A rókáknak barlangjaik vannak és az égi madaraknak fészkeik, de az ember fiának nincs fejét hova lehajtania.

- Dehogyan nincs, *nagyságos* uram - ihol egy kis mellékszoba; itt akár hónapokig meglehet. Az ajtó elé húzzuk a sifonért és annak az ajtaján ki-be lehet járni.

- Nem vagyok én nagyságos úr.

- No-no, kérem - feleli mosolyogva -, előttem nem szükséges titkolóznia. Én jó magyar ember vagyok.

Avval betuszkol a kis szobába és azt mondja:

- Tessék egyet aludni, tudom, hogy az ilyen urak hozzá vannak szokva az ebéd után való szundításhoz.

Nagyfürgén egy csibukért futott. A fejem alá vánkost tett. Szóval olyan udvarias volt, hogy azt sem tudta, melyik lábán táncoljon előttem.

Kinek néz ez engem? - kérdeztem magamban, mikor magamra maradtam. A külsőm szegényes. Az arcomban sincsen nagy uras, hacsak az nem, hogy vörös a hajam.

És bosszankodtam is.

Mert ha ez a jó ember utóvégre is megtudja, hogy csakugyan tanító vagyok, önmaga előtt szégyenkezik a tévedése miatt. Megcsalni nem lehet. Isten neki: aludjunk hát egyet, ha már urak vagyunk - egyéb jó úgy sincsen a föld hátán, mint az alvás.

És a csibukomat csöndesen kiszíva, elaludtam.

XX

A mesternek egy leánya is volt.

Ezt csak futólag láttam az első napon. A konyhán volt elfoglalva. Nem is sokat törődtem vele, mert fáradt voltam.

Ez a leányka hozta be másnap a szobába a reggelimet.

- Mi a neve, szép kisasszony? - kérdeztem megfogva a kezét.

- Ida - felelte ő a szemeit lesütve.

Kellemes arcú leány volt; se szőke, se barna, csak amilyen színű a legtöbb van a világon. Egy kis lencse az állán, valami különös bájt adott az arcának.

- Édes Ida kisasszony - szóltam hozzá melegen és bizalmasan -, mondja meg nekem őszintén, kinek néznek engem?

- Apám azt mondta, hogy magyar menekülő.

- Egyebet nem mondott?

- Mondta azt is, hogy kérdezzük meg, mit főzzünk ebédre?

- Édes kisasszonyom, csókolom a gyöngye kis kezét, higgye meg nekem, hogy soha életemben nem állottam messzebb a parancsoló szótól, mint a mostani állapotomban. Én szegény ördög vagyok, inkább koldus, mint úr. Síríg hálás leszek azért is, ha egy darab kenyeret kapok itt. Megyek is tovább.

- Azt ne tessék tenni. A falu határán elfognák.

- Ha elhiszik, hogy egyszerű tanító vagyok, maradok; ha nem hiszik el, akkor megyek.

- Én elhiszem, de az apám nem hiszi.

- Hát mit gondol?

- Azt mondja, hogy ön legalábbis gróf.

- Gróf, ilyen ruhában?

- Az álruha.

- Nohát - szóltam nevetve -, megmutatom, hogy nem vagyok gróf.

Azzal leültem a zongora elé és a billentyűkbe erősen belemarkolva, kántoros énekléssel rákezdtem a háromszáz esztendőös énekünket:

*„Boldogasszony, anyánk,
Régi nagy pátrónánk,
Magyarországról, magyar hazánkról,
Ne feledkezzél el szegény magyarokról”.*

Rosszul választottam az énekét. Akaratlanul is könnyek tolultak a szemembe. A lányka is sírt. Miért sírt? Tudja is ő mit siratunk Világos után.

A mester bejött az iskolából az éneklésre. A vállamra tette a kezét és így szólt:

- Öcsém, látom, hogy nem vagy gróf. Maradj nálam segédtanítónak.

- Szívesen - feleltem -, föltéve, hogy nem a sifonér lesz a szobám ajtaja.

XXI

Ida egy este bejött hozzám az iskolába.

És amint ott ültem, a kezemre tette a kezét és a szemembe nézett, mint ahogy a csillagos égboltozat néz a tengerre.

- Kisasszony - rebegtem -, mit gondol most?

- Azt, amit ön.

- Én azt gondolom - feleltem mélyen megrendülve -, hogy a boldogságom útján egy elháríthatatlan tiltó kéz emelkedik felém.

- Ha tiszta a szívünk - szólt elfogódva -, megáld az isten.

A karomba omlott. Mindent elfeledve átöleltem őt és megcsókoltam a kedves gyöngye arcát.

És amint így átölelve tartottuk egymást, a kis falusi iskolában csend volt. A külső házereszből behallatszott hozzánk a galambok turbékolása.

XXII

- Kisasszony - szóltam felocsúdván -, én becsületes ember vagyok.

- Abban nem kételkedtem.

- Éppen azért meg kell tudnia, hogy feleségem van.

Elsápadva hátrált. A tekintetében a fájdalom felgyulladó világa tükröződött vissza.

- Szereti? - kérdezte elfulladó lélegzettel.

- Nem.

- Elvált tőle?

- Örökre.

- Miért?

- Mert megcsalt.

- És nem is fog vele találkozni többé?

- Nem.

- Soha?

- Még a túlvilágon sem.

Egy percnyi szünet állott be. Láttam az arcán a kérdést, hogy minek hoztam akkor elő ezt a szomorúságot a múltamból?

- Az egyház törvényei szerint - szóltam elfogódott hangon - én nem házasodhatom meg újra. Szabad-e szeretnem? Miért is kellett találkozunk!

Lecsüggesztettem a fejem. Ő hozzám lépett és gyöngéden átölelt.

- Bocsásson meg - szólott -, ha valamelyikünk hibás, én vagyok az. Nem tudtam, hogy megszorítom vele.

- Édes jó Ida - feleltem -, nem kegyed szomorít engem, hanem a tulajdon sorsom, meg a rossz emberi törvények.

- Isten megengedi, hogy boldogok legyünk, ha szeretjük egymást.

- Isten mindent megenged, Ida: jót, rosszat egyaránt. Én azt hiszem, ő nem becsül bennünket többre, mint a hangyákat, amelyek közül a paraszcsizma egy lépéssel százat is eltapos néha az útfélen.

Micsoda boldogság is volt az a miénk? A vérnek és ifjúságnak küzdelme a társadalomnak aszott velejű törvényei ellen.

Kerültük egymást folyton és egymásért sóhajtottunk folyton; szerettük egymást és szenvedést okoztunk egymásnak. Meghaltunk volna egymásért és élni nem élhettünk egymásnak.

Egy este megcsókoltam őt forrón és fájdalmasan.

- Elmegyek - szóltam -, elmegyek innen. Miért szenvedjünk? Talán elfeledjük egymást.

Elsápadt. Lélegzete elállt. Némán, fájdalmasan nézett reám.

- Ezen át kell esnünk - szóltam megkeményítve a szívemet -, az idő orvos.

- Igaz - rebegte halkan -, ezen túl kell esnünk. Sohasem feledem el önt.

Akkor megeredtek a könnyei. Rám borult és ideges fájdalommal kiáltott fel:

- Nem, nem bocsátalak el! Meghalok, ha elmégy.

Akkor azt gondoltam magamban, hogy talán rémítőbbnek látom a kísértetet, mint amilyen valóban.

Maradtam.

Megszoktuk azt, hogy egymást szeretjük és megszoktuk azt, hogy idő időben múlik anélkül, hogy valaki a szerelmünk ellen tiltakoznék.

És fiatalok voltunk és forróvérűek és megrészegedtünk a szerelem gyönyörében.

Egy téli napon észrevettem, hogy sápadt és szomorú.

Sohasem láttam ilyennek.

Az apja meg is kérdezte, mi baja.

- Nem tudom - felelte a leány -, egy kicsit szédülök. Azt hiszem, nincs komoly bajom.

De ahogy az apja háta mögül rám pillantott, láttam szemeiben a kétségbeesésnek sötét felkiáltójelét.

Megrendült a szívem.

Amitől rettegtünk, bekövetkezett.

És még vigasztalni tudtam.

- Légy nyugodt, édes Idám, lelkemnek jobb fele, kicsinyem; egy hét alatt el kell hogy válasszanak a feleségemtől. Az ilyen esetre józan emberi ész nem mondhatja azt, hogy a házasság felbonthatatlan.

És elmentem a paphoz. Előadtam neki, hogy házas ember vagyok és hogy míg a hazát menttem, elvesztettem a feleségemet.

- Ez az egyetlen szabály, mely alól nincs kivétel - felelte -, a házasság felbonthatatlansága.

- Nézzük meg azt a törvénykönyvet - könyörögtem neki -, sokszor egy szó, egy pontosvessző elég ahhoz, hogy megváltoztassa a törvény értelmét.

- Nem kellett azt a könyvbe tenni - felelte -, hiszen csak három szó az egész: a házasság felbonthatatlan.

- E szerint a papot, aki szétdúlta a tűzhelyemet, a törvény arra ítéli, hogy élje a kakukk-élet örömeit tetszése szerint, engem pedig arra ítél, hogy szerencsétlen és megátkozott legyek mindörökre.

Vállat vont. Belebökött az ujjával a cserép kupájába.

Látszott rajta, hogy unja ezt a témát.

- Csodálom - szólott -, hogy katolikus tanító ilyen felfogással beszél a házasság szentségéről.

- Bocsánatot kérek, de ez az állapot olyan, mintha folyton az akasztófán lógna az ember és nem tudja, mikor szorul a kötél egészen a torkára. Ezt Isten nem rendelhette.

Idát ismét le tudtam csillapítani azzal, hogy magához a püspökhöz megyek.

- Ha az sem tud többet, akkor nincs más hátra, mint hogy elbujdossunk együtt és ha szegényen is, de legalább egymásnak élhetünk.

- És anyám és apám? - kérdezte ő fájdalmasan - vagy élhetnek ők szegényben?

Életem legnehezebb napjai voltak a ránk következők.

Fölmentem a püspökhöz. Elmentem egyenkint a szentszék tagjaihoz és megmagyaráztam nekik, hogy nekem meg kell, meg muszáj házasodnom, különben szerencsétlenné és földönfutóvá teszek egy egész családot.

- Az anyaszentegyház rendelése megváltoztathatatlan - felelte a püspök olyan nyugalommal, mintha csak egy templom-seprűnek a kicseréléséről volna szó.

- Az anyaszentegyház az egyedül üdvözítő; az anyaszentegyház nem lehet annyira szívtelen és annyira ostoba - feleltem magamon kívül.

Hátat fordított. Otthagytott.

Mikor a kocsim visszatért a faluba, Ida az ablakból nézte az arcomat. Nem is kérdezte meg, mit végeztem. Bezárkózott a belső kis szobába. Apjának, anyjának azt mondta, hogy aludni óhajt.

És reggel halva találtuk.

Megmérgezte magát.

Ez az eset engem is beteggé tett.

Olyan láz vett rajtam erőt, hogy napokig nem tudtam magamról.

XXIII

Mikor magamhoz tértem, éj volt. A hold besugárzott az ablakon. Fölkeltem és felöltöztem. Ki akartam menni a temetőbe. A szoba közepén összerogytam gyöngeségemben és átkoztam az Istent, az anyaszentegyházat és önmagam.

Mert mit vétettem én s mit vétett az ártatlan kedves teremtség, hogy halálbüntetésre ítéltessék s az egyedül üdvözítő anyaszentegyháznak házassági törvénye hóhér gyanánt törjön be hozzá és adja a kezébe a méregpoharat.

A leány nem volt bűnös és én sem voltam az. Mert ha Isten a vér tűzét erősebbre teremtette bennünk, mint az akaratot, akkor mi vagyunk-e a hibásak, ha akaratunkat nem tudjuk felülkerekíteni.

A természet nem azért adta a szemeket, hogy ne lásson azokkal az ember és nem azért adta a szerelmet, hogy ne szeressen az ember. Amelyik törvény kiszúrja a szememet, hogy vak legyek, mert ezt az erkölcs kívánja; amelyik törvény ráteszi lábát a szívemre, hogy ne dobogjon, mert az egyház morálja²¹ így kívánja, az lehet égből származott törvény, de nem is a földre való.

Az asztalomon egy levél feküdt. Szőlősi írta.

Vajon mit ír?

²¹ erkölcs

„Kedves barátom és bajtársam. Szívemből sajnállak, mert érteni tudom a helyzetedet. Bizony míg él a feleséged, addig az egyház törvényei szerint mást semmi körülmények között sem vehetsz el feleségül. Ágytól, asztaltól elválasztunk, de élhetsz te az északi póluson és ő a délin, te a Siriusban, ő a Jupiterben,²² más nővel maga a szentséges pápa sem eskethet össze. Már most az a kérdés, mi a teendő, hogy a nő ne legyen szerencsétlen, a család és a gyermek megbélyegzett és te boldogtalan? Hiába keres az elmém mentő fonalat, csak egyetlen módot tudnék rá s ezt is csak úgy lehetne valósítani, ha mellettem volnál; papirosra nem bízhatom. Régi bajtársad: Szőlősi.”

Elkészt.

A kérdés már meg is van oldva! el is van temetve.

Egy napon annyira erőmhöz jöttem, hogy fölkelhettem a siralomházban.

Levelet írtam jobbra-balra a környéken lévő ismerőseimhez, hogy mihelyt állás-üresedés lesz valahol, értesítsenek.

Nem akartam azon a helyen maradni, ahol minden, amit láttam, csak növelte a bánatomat.

Így jutottam el egy kis felvidéki faluba.

Elbúcsúztam a mestertől és a feleségétől. Azok nem tudták a gyászeset titkát, csak annyit sejtettek, hogy Ida szeretett engem s ezt is csupán a megbetegedésemből magyarázták.

Nem tartóztattak.

A kocsi a temető mellett ment el.

Leszálltam és megkerestem a sírt, ahol az életem boldogságát temették el.

A hantok még frissek voltak a síron.

Átöleltem a kis fakeresztet. Átöleltem és megcsókoltam.

És azt hittem, a szívem megszakad.

De a néptanító szívét vasból alkotta az Isten, hogy elbírja azt a sok kegyetlen lábat, amivel az egyház és a társadalom meggázolja.

Már úgy néztem a papomra, mikor az állást elfoglaltam, mint a nyájban az új kos nézi a régi kost, érezvén azt, hogy a homlokok próbája nem marad el.

Éppen nagyhét volt.

- Tanító úr - mondotta -, nagyszerdán bemegyünk együtt gyónni, a városba.

A nagyszerdai gyónás régi szokás a mestereknél és a papoknál. Akkor a tanítás is szünetel, a templomban sincs nagy munka, ráérnek.

Kifejezhetetlen keserőséget éreztem a lelkem mélyén.

Mit gyónjak én? Mit mondjak a papnak, aki a vallásunk szerint fel van jogosítva arra, hogy bizalmasa legyen a legszentebb titkaimnak.

- Confiteor²³ - mondám letérdelve a gyóntatószék elé -, nem tudom, mennyire vagyok bűnös, mennyire nem. Először is nem hiszem, hogy az Isten igazságos.

²² távol eső égitestek

²³ gyónom

A pap megmozdult a széken. Levette az arcáról a stolát és rám meredt.

- Nem hiszem - folytattam -, de véték-e az, amiről az ember nem tehet? Véték-e az, ha valaki sánta? Éppígy vagyok a hitemmel. Megnyomorodtam. Még nincs egy hónapja, hogy az ártatlan lánykát láttam meghalni mérég által. A leányt feleségemmé akartam tenni, de az egyház nem engedte. Azért megölte magát. Miért engedte az Isten!

- Isten bölcs és igazságos.

- Éppen azért. Nem tudok benne hinni. És ez az egyik, amit bűnként kell a törvények szerint meggyónnom. A második az, hogy nem hiszek az egyháznak egyedül üdvözítő mivoltában, sem a társadalom felett való állásának jogosságában. Az egyház bűnös és a törvénye véreskező.

Ezt mondva sírva fakadtam.

- Eredj a pokolba hát! - mondotta a pap mérgesen.

És felállott, annak jeléül, hogy tovább hallgatni nem akar:

- Uram - szóltam ekkor - a feloldozást megtagadja-e tőlem?

- Meg.

- De hisz én akkor nem áldozhatok s ha nem áldozom, elvesztem az állásomat.

- Semmi közöm hozzá - felelte ridegen.

A székhez új gyónók tolakodtak és én összeszorított öklökkel mentem ki a templomból.

Amint visszafordultam, hogy fájdalomban égő tekintetemmel végigmérjem az üdvösség szent hajlékát, a templom homlokzatán a Krisztus kifeszített alakját láttam s alatta e szavakat:

*„Ego sum via, veritas et vita”*²⁴

Akaratlanul is felkacagtam.

XXIV

Az úton szótlanul ültem a pap mellett.

- Plébános úr - mondtam neki végre -, mi következik abból, ha én holnap nem járulok az áldozáshoz.

- Botrány - felelte rámfordítva a szemeit.

- Meg kell mondanom - szóltam őszintén -, hogy a pap, akinek gyóntam, nem oldozott fel.

Hallgatott. Láttam az arcán, hogy bántja ez a dolog.

- Önnek nagy bűne lehet - mondta olyan hangon, mintha rablógyilkossal beszélne.

- Amint vesszük - feleltem.

- A feloldozást csak igen nagy bűn esetén tagadjuk, olyan bűnöknél, amik a gyilkosságnál is nagyobbak.

²⁴ Én vagyok az út, igazság, élet.

Ezt fázó hangon mondta.

Az úton aztán többet nem beszéltünk.

Mikor hazaérkeztünk, a papom beszólít magához és leültet.

- Baj, nagy baj - morogja föl s alá járva -, olyan nagy baj, mint a Csimborasszó.²⁵

Szeretett hasonlatokban beszélni.

Én csak hallgattam. Azon gondolkodtam, hogy csakugyan pokolba jut-e az ember, ha egy korlátolt elméjű Fazekas János, aki négy évig hallgatta Aquinoi Tamásnak badar és haszontalan okoskodásait, megtagadja tőlem a feloldást.

- Tanító úr - mondja a papom, előttem megállva és mutató ujját az állára támasztva -, nincs más hátra, mint hogy ön holnap megáldozzék, úgy, amint lehet.

- Megáldozzak?

- Mondom, úgy ahogy lehet. Akinek nincs kalapja, újságpapirost tesz a fejére. A fő az, hogy a nép meg ne botránkozzék.

- De hiszen így szentségtörést követek el.

- Azt nem, mert szenteletlen ostyával áldoztatom meg.

- Tehát csaljunk az oltárnál!

Ez a megjegyzés bántotta. De én nem tudtam visszafojtani.

- Ön megbotránkozik azon, hogy a népet nem akarom megbotránkoztatni.

- Kérem - szóltam ekkor erős elhatározással -, én meggyónok önnek. Azt gondolom, tévedett az a pap, hogy nem abszolvál.²⁶ Csakhogy én önnek, mint papnak gyónok és remélem ön ezt, mint plébános és iskolafelügyelő nem veszi tudomásul.

- Természetes - felelte.

Azt hiszem, kíváncsi is volt a bűneimre, mert mindjárt magára öltötte a stolát és a szivarját az asztalra téve, intett, hogy gyónjak.

Gyóntam neki szóról szóra, mint amannak.

Azt a megjegyzést tette, hogy az ördög hatalmában vagyok és vezeklésül annyi miatyánkot és üdvözlét adott, hogy elég lett volna három barát-klastromnak.

Ő feloldozott.

De már a legközelebbi vasárnapon kiprédikált a templomban s olyan ellenségemmé vált, hogy égni éreztem a földet a lábam alatt.

- Isten ott az égben - szóltam elkeseredten -, vagy kutyát, vagy macskát ne teremtettél volna s ha már teremtetted őket, ne teremtetted volna együvé.

Ezekben a keserves napokban kaptam Szőlősitől ismét levelet.

- Csak ennyit írt:

„Kedves barátom, az öreg mesterünk elvégezte a földi pályafutását. Az állás üres. Jöjj azonnal.”

²⁵ Délamerikai tűzhányó, amelyről sokáig azt hitték, hogy a világ legmagasabb hegye.

²⁶ feloldozott, felmentett

Ekkor már megrendült a hitem Szőlősiben is.

Elhatároztam, hogy mielőtt ismét állást cserélnék, belenézek a lelkébe.

XXV

Kocsira ültem és három napi rázás után Mátraszélbe érkeztem.

Az én papom csaknem a karjai között vitt be a kocsiról a szobába.

- Isten hozott - mondotta -, de megvénültél, pajtás. Beteg voltál?

- Beteg is voltam, meg is haltam. Tudod, hogy a tanító élete csak vánszorgás a Kálvárián.

- No fiam, minálunk laposon van a Kálvária, aztán majd én is segítek.

Egy göndörhajú gyerekfej kukucskált be az ajtón.

- Gyere, gyere, kis gazember - szólt Szőlősi -, csókolj kezet a bácsinak.

- Hát ez az úr kicsoda - kérdeztem a kis ötéves gyereket megsimogatva.

- Ha más kérdezi, az unokaöcsém, ha te kérdezed, a fiam.

Azután egy gömbölyű, jóságos arcú úri nő jött be. Bort hozott egy tálcán meg két poharat.

Azt már nem kérdeztem, hogy kicsoda, úgyis tudtam, hogy az meg az - unokahúga.

XXVI

Pompás vacsorát ettünk. A tensasszony is velünk evett, meg a Palika. Csináltam ennek gyufából meg kenyérgolyókból huszárt meg lovat, amivel teljesen megnyertem a barátságát.

Vacsora alatt különben folyton a szabadságharcról beszélünk. Úgy nekimelegedtünk mind a ketten, hogy szinte jólesett volna, ha egynéhány német svalizsért²⁷ elnadrágozhattunk volna hamarosan az udvaron.

Csak akkor, mikor Palikának álomra pillent a feje az anyja ölében, akkor tértünk át az én szomorúságaimra.

Könnyezve beszéltem el neki, hogy az üdvösség jelét, a szent keresztet, hogyan kellett Ida sírjára tennem és bizony megkérdeztem papomat, hogy helyesli-e az anyaszentegyháznak ezt a törvényét.

Minden gondolkozás nélkül ráfelelte:

- Nem. Csakhogy ennek nem mi vagyunk az okai. A mostani idők sürgősen kívánják, hogy a római pápa enyhítsen ezen a szigorú paragrafuson és én hiszem, hogy ez meg is történik.

Ezzel a válaszával fölmelegített. Megnyílt neki a szívem és elmondtam a gyónásom esetét is.

²⁷ német lovast

- Nagy bolond vagy, pajtás - szólott erre fősóhajtván -, a hit, az privát dolog, a gyónás meg nyilvános dolog. Mindenki annyit hisz, amennyit hinni képes. Maga magának sem parancsolhat az ember, hogy ezt higgye, vagy azt higgye. Ha nem hiszed, hogy az Isten gondot visel, hát mi a manónak mondod el.

- Gyóntam.

- Magadtól gyóntál, vagy a hivatalod kényszerített rá?

- A hivatalom.

- Hiszed, hogy nem vagy tovább bűnös, ha hivatalból elsúgdosod a bűnödöt a papnak?

- Nem hiszem.

- Nohát akkor efféle hiábavalóságokon ne fáraszd a fejedet. A népnek vallás kell, meg jó példa. Ez a fő. Hogy te mit hiszel, mit nem hiszel, ahhoz senkinek semmi köze.

Aztán elmondta, hogy a tanítói állásnak körülbelül 600 forint jövedelme van, de a földek értékét a termés és a művelés határozza meg.

- Szeretném, ha ide jönnél - mondotta melegen -, én tőlem ne tarts; velem nem ütközhöl össze. Értelmes emberek és jó barátok mindig összeférnek. Hát eljössz?

- El - feleltem -, te visszaadtál már eddig is egy részt a hitemből.

XXVII

Szent István király után való napon költöztem az új állásomra.

Amint elértük a falu határát, ágyúdörgést hallottam.

- Mi az isten csudája? - kérdeztem a paraszttól -, csak nem ütött ki tán a háború?

Az maga is csodálkozva hallgatta a dörgéseket.

Egyszer csak felporzik az úton egy lovas csapat és rohanvást közeledik felénk.

Nem katonák voltak, hanem lobogós ingujjú legények.

Rendbe sorakoztak a kocsim előtt és úgy vittek be taracklövések között a faluba.

Az iskolaajtó előtt ünnepi ruhában várt a nép s az ajtóban az én papom.

Amint leszálltam a kocsiról, intett a kezével, hogy beszélni akar. S mondá a következőket:

„Isten hozott!

Örömmel üdvözlünk és köszönjük, hogy eljöttél. Tudjuk, hogy szeretettel jössz közénk és mi is szeretettel fogadunk. Kezedbe tesszük le gyermekeink jövőjét. Légy világosságunk. Szívedbe ajánljuk kis községünk sorsát. Légy erőnk. A templom és az iskola mi legszentebb két épületünk. Isten áldó keze van e két hely fölött. Oltárain a hit és a szeretet tüze ég. Ápold velünk e két tüzet és nevelj embert a hazának és az Istennek, akinek áldása kísérfje működésedet!”

E fogadtatás annyira váratlan volt és annyira megható, hogy alig tudtam szóhoz jutni.

„Jó emberek - mondtam -, köszönöm, hogy ilyen szívesen fogadtatok. Én szívesen jöttem, mert a ti papotokat, a főtisztelendő plébános urat ismerni és becsülni tanultam a haza védelmében. Én tanító vagyok, de ő akkor az én tanítóm volt. S most azzal a tudattal jöttem ide,

hogy az ilyen pap mellett nem fáradok sikertelenül, midőn a népnevelés eszközeit itt a kezembe veszem. Jól mondotta ő, hogy az iskola és a templom a legszentebb két hely s akinek az Istenben való hit és a polgári életben való tudások adnak erőt a munkálkodó küzdelemre, annak a munkája nem lesz haszon nélkül való. Én, ami tőlem telik, a tettek vagyok s mindent megteszek arra, hogy Isten áldását megérdemeljük.”

A nép éljenzett.

A papom megölelt.

A községháza udvarán társas vacsora várt s mondhatom, hosszú idők óta ezen a napon hajtottam először boldogan álmra a fejemet.

XXVIII

- Most már rendben volnánk - szólott a papom, mikor bebútoroztam a két szobámat -, csak még egy bútor hiányzik.

- Micsoda?

- Asszony.

- Ne szomoríts vele - szóltam elborult lélekkel.

A kanapémon ülve pipázott. Mindig pipázva jött át hozzám s én így mentem át hozzá. Mind a ketten szerettünk pipázni és egymás szobájában is úgy éreztük magunkat, mintha testvérek volnánk.

- Mi lett abból a német asszonyból? - kérdezte egy kis szünet után.

- Nem tudom. Azóta sem hallottam hírt felőle.

A budai órásnéról szólott, aki eljárt hozzám a kórházba.

- Tudod, hogy az csinos kis özvegy volt - jegyezte meg mosolyogva.

- Az ám - feleltem -, jó lélek, kedves asszony volt szegény.

- És tudod azt, hogy nem ok nélkül járt a kórházba?

- Csak nem gondolod tán...

- Sőt igen. Az én szemem nem csal. Úgy nézett rád néha, mintha holdvilág volnál. Ha én neked volnék, megnézném, nem ment-e férjhez az az asszony.

- És ha nem ment férjhez?

- Elhoznám ide. Ejnye de nehéz fejed van!

- És a két gyerek?

- A te mostohafiad.

- És az asszony?

- Ki kéri itt tőled az eskető levelet?

A fejemet a két kezembe téve, annyira belegondolkoztam ebbe a kérdésbe, hogy észre sem vettem, mikor Szőlősi eltávozott.

Az iskola a nyár miatt szünetelt. Volt időm rá, hogy elnézzek Budára.

Az órásboltot megtaláltam. Valamivel kopottabb volt, mint az én időmben, de csupán annyi változás történt, hogy a Gutmann név elé ezt a szót tették: *Özv.* és utána *né.*

Mikor beléptem, az asszony felugrott és olyan mozdulatot tett, mintha a nyakamba akarna borulni. De nem borult a nyakamba. Csak elpirult, el a füle hegyéig. És a kezét nyújtotta.

Az Attila gyerek is megösmert.

- Csináljon szekeret - mondotta az ölembe ugorva.

- Csinálok is, fiam - feleltem megsimogatva a fejét -, olyan szekeret csinálok, amin el is jöhetsz hozzám. De hol a kis öcséd, a Bendegúz?

Az asszony sóhajtva felelte, hogy az künn van a temetőben.

- És ön meg van elégedve a sorsával?

- Hát megélünk úgy ahogy. Egy öreg óráslegény dolgozik nálam felekeresetre. Bizony örömtelen a sorsom.

Elmondtam aztán neki én is a hányódásaimat s végül így szóltam:

- Édes Gutmanné, emlészik-e, hogy mit beszélgettünk egyszer a kórházban.

- Nem tudom bizony, a sok közül melyiket gondolja.

- Azt, hogy az Attila-gyereket magamhoz veszem.

- Emlékszem arra.

- És ideadja?

- Egyetlen fiam.

- Mit gondol, ha énvelem volna úgy felekereseten, mint az öreglegénnyel, nem jobb volna?

- Önnek él a neje.

- Sohasem kerülünk össze, s maga a papom adta azt a tanácsot, hogy önt vigyem úgy a faluba, mintha a feleségem volna.

- És mit fog gondolni felőlem ön?

- Azt, hogy kötelességem megérdemelni a becsülését. Mit csinál itt jó asszony magára hagyva? Az üzlet rosszra fordulhat és akkor támasz nélkül áll a világban. Én meg úgy vagyok, hogy gazdaságom van és nem tudom hasznát venni. Nem tudok élni. Valami hiányzik: Az *asszonykéz*, amit nem pótol semmi és az *asszonyszív*, amit megnyerni kedves munkám leend.

- Egy feltétel alatt - szólt a kezét a kezemre téve.

- Aláírom olvasatlanul.

- A világ előtt felesége leszek, mihelyt a hajlékába lépek; *a világ előtt.*

- Így is elfogadom - feleltem örömmel -, de mondja: azt hiszi, nem remélhetem azt, hogy valamikor megérdemelhetem a szeretetét is?

- Magam magamat vetném meg, ha egyszerre minden átmenet nélkül férjemnek ismerném.

Megegyeztünk tehát, hogy magunk között a tisztelet határaiban mozgunk, mások előtt pedig mint férj és feleség viseljük magunkat.

A boltra úgyis volt alkudozó: az öreg óráslegény. Vevő lett belőle.

Mikorra Mátraszélbe érkeztünk, Attila már engem papának szólított.

Az asszony akkor huszonöt éves volt. Annyi idős, mint én, de fiatalabbnak látszott.

Mindjárt otthonosan érezte magát. Az igaz, hogy a falusiak mindjárt a megérkezésünk napján elborították a konyhát az ajándékaikkal és boldog volt, aki kezet csókolhatott neki. Ő oly kedves volt hozzájuk, hogy csaknem hihetetlen vakmerőségre vetemedtem vele szemben, magam is megcsókolván a kezecskéjét. (Az efféle bizalmaskodás ugyanis szerződésileg meg volt tiltva.)

Este boldogan vacsoráztunk. Attila elaludt a kanapén.

Csak egy ágyam volt: a belső szobában.

- Az a kegyedé - mondtam -, én itt a kanapén alszom. Attilának pedig vagy itt vagy odabenn székekre vetünk ágyat.

Úgy is tettünk.

Éjfélkor ő a kezét nyújtotta.

- Ne vessen meg engem - szólott könnybe lábadt szemekkel -, ön meg fogja tudni, hogy miért jöttem el önhöz.

Az ajtót még egyszer kinyitotta és a fejét kidugva, pajkos mosollyal mondotta:

- Ugye, nem haragszik meg, ha belülről ráfordítom a kulcsot.

XXIX

Mondhatom, hogy életem legfurcsább időszaka az volt, amelyen át a feleségemnek udvaroltam.

Vigyáznom kellett minden szavamra és a kezét sem volt szabad érintenem, nehogy csak árnyéka is megjelenjék annak, hogy az én hajlékomban vagyunk. A legkisebb bizalmaskodás úgy is tűnhetett volna fel, mintha a helyzettel élnék vissza.

Tessék ilyen körülmények között előrehaladni.

Nem tehettem egyebet, mint hogy előzékeny és udvarias voltam iránta. Lestem a gondolatát is és hálás szívet mutattam azért a munkájáért, amellyel a házamat a kényelem és jólét lakóhelyévé tette.

Ilyenkor ő a kezét nyújtotta és én megkérdeztem, hogy megcsókolhatom-e azt?

Néha nem engedte.

Néha megengedte.

Így éltünk tovább három hónapnál.

Elmondtam a papomnak ezt a furcsa életünket. Ő nagyokat nevetett.

- Nagyon szép - mondotta aztán -, hogy ez az asszonyka így viseli magát. Ebből látom, hogy okos asszony.

- De kérlek, az élet rövid és én nem viselhetem magamat vele szemben úgy, mint a lányokkal szemben szokás. A szerelemnek nálunk nem lehet létrája. Egyáltalán nem lehetek vele szemben merész, mert a legcsekélyebb merészség azt a szint ölti magára, hogy én vagyok az úr a házamban.

- Adj hálát az Istennek, hogy ez így van s gondold arra, hogy milyen kevésre becsülnéd ezt a nőt, ha mindjárt az első napokban elvesztette volna a szobakulcsot.

- Akkor ellopom én magam.

- Ha ellopod, még nehezebb lesz a helyzeted.

Az igaz, hogy már akkor majd megbolondultam az asszony iránt való szerelmemben.

Jól bánt velem. A kedves ételeimet főzte. Gondját viselte egészségemnek, mindennek és nekem csaknem a szívem szakadt meg az édes fájdalomban, hogy nem borulhattam a lábaihoz és nem mondhattam neki: Te édes, te kedves, te Isten küldötte jóságos szent asszony, szeretlek téged!

De ő azt hiszem, kiolvasta ezt a tekintetemből.

Mert ő hasonló mélységgel nézett rám és sokszor a kezét jóleső bizalmassággal a kezemre téve, percekig ott tartotta és nézett, nézett a szemembe némán, a hálának és a szerelemnek lélekbeolvadó sugaraival.

- Édes Mariska - szóltam egyszer egy ilyen perc hatása alatt -, megérdemlem-e én azt, hogy kegyed ilyen boldoggá tesz engem? Engem, a földönfutót, aki árván nőttem fel és már-már arra voltam kárhoztatva, hogy szeretet nélkül is haljak meg?

Este volt már. A kis Attila az ágyacskájában aludt. A falióra ábrándosan tiktakolva kilencet mutatott és egy kis lámpa égett az asztalon.

- És én - felelte kezemre téve a másik kezét is -, megérdemlem-e az ön gyöngéd jó szívét, önt, kivel Isten vezérlett össze, aki a fiamat úgy szereti mint saját gyermekét és nekem boldog otthont adott, ahol engem tisztelet környez és szeretet.

Ezt mondva ráhajtotta a fejét is a kezemre és könnyezve megcsókolta azt.

- Az istenért - mondtam, elvonva a kezemet -, mit cselekszik, Mariska?

Akkor a nyakamba borult és átöleltük egymást, mint két elkárhozott, aki valahára a mennyország kapujában találkozik.

XXX

Ő volt az én napfényem, az én vigasztalásom. Az ő gyöngéd keze simította el a gondot a homlokomról, az ő angyali lelke volt az örömöm.

S a papom (áldja meg az Isten a haló porában is) jó szívvel örködött a boldogságom fölött.

Csakis így történhetett az, hogy minden erőmet az iskola és a község fejlődésére fordíthattam. Megtanítottam őket kalapfonásra, kosárkötésre, selyemtenyésztesre, csináltam nekik községi takarékpénztárt, tűzoltó-egyesületet (mikor Pesten sem volt), megtanítottam az öregeket is írni, olvasni s vasárnaponként szabad előadásokat tartottam a községnek mindenféle közérdekű dolgokról, amiket a papommal egész héten át az újságban olvastunk.

A községen pár év alatt annyira meglátszott a mi kezünk, hogy koldusunk sem volt, községi adósságunk sem volt.

Hanem aztán az 1868-iki törvények belerontottak a mi iskolánkba is.

Iskolaszéket kellett választanunk és a miniszteri tanterv szerint kellett tanítanom. Kénytelen voltam vele, mert a tanfelügyelő ránk írt, s kezdetben különösen szigorúan kívánták, hogy amiket Pesten kieszeltek, azoknak mi pontos végrehajtói legyünk.

Amint a paraszt-iskolaszék megalakult, ezek mindjárt azzal kezdték a működésüket, hogy belekontárkodtak a tanításomba.

Földgömböt például nem vettek, mert azt mondták, hogy az drótosnak való, aki körüljárja a világot. Aztán minden héten bejött valamelyik paraszt az iskolámba és ott belekákogott a tanításomba.

Szegény Szőlősi kevéssel azelőtt halt meg, s én olyan papot kaptam, aki szintén azzal jött ki a szemináriumból,²⁸ hogy az iskolában a pap az úr, a tanító pedig szolgál.

Az első dolga az volt, hogy a mi katekizmusunkat, amit Szőlőssivel csináltunk, elvetette és az egrit magoltatta az iskolában.

Még szerencsém volt, hogy mikor a második fiam született, megelégedett azzal, hogy csak a Bandi fiam bejegyzését nézte meg az anyakönyvben és nem kérte elő a házassági bizonyítványt, hogy meg legyen bélyegezve az anyaszentegyház törvénye szerint az ártatlan gyerek, egy pizsokfolttal, amit a bölcsesség, szentség és jóság műhelyében gyártottak.

Ettől az időtől kezdve csak igavonó állatja lettem a népnevelésnek; a pap után vittem a kalapot és meghajoltam az iskolaszék, világi tanfelügyelő, kerületi tanfelügyelő, esperes és más okos urak előtt, akik azért jöttek a világra, hogy a népnevelést előmozdítsák és a tanult tanítót a pedagógiában²⁹ okosítsák. Mert a pedagógia meg a gyógyászat olyan tudomány, amelyhez mindenki ért, csak az nem, aki azokat tanulta és gyakorolja.

Nem tudom, mi lett volna belőlem, ha az én okosfejű kedves jó asszonyom nem hajlít a szél irányában, s nincs mindig mellettem, hogy a szél ellenébe ne forduljak.

Szőlősi nekem egy levelet hagyott örökül. Az halotti bizonyítványa volt egy asszonynak, aki beleégett egy papházba.

Ezt a levelet a betegágyán kapta s remélte, hogy egészségesen adhatja át.

Akkor bementem Egerbe és elmondtam az érseknek az esetemet és a Szőlősi felfogását. Az érsek dörögött, de azért intézkedett, hogy a nyilvánosság kerülésével szálljon ránk a pap áldása, amire ugyan semmi szükségünk sem volt. De a gyermekek sorsa fölött ezt a felhőt sem akartuk, hogy lebegjen.

Azon a napon mondta meg Mariska, hogy az első ura, a német órás a haldoklásában így szólt:

- Én meghalok, mint hős és te özvegy maradsz. Az utolsó kívánságom, hogy ehhez a másik hőshöz menj feleségül.

És rám mutatott.

²⁸ papnevelő intézetből

²⁹ neveléstanban

Azóta Mariska folyton foglalkozott velem és sejtette azt, hogy ha van is feleségem, de előbb-utóbb vele kerülök össze.

Az életem egyetlen szerencséje volt ez.

Két szép gyermekkel ajándékozott meg. Igaz, hogy azok is vörösek, de hát vörös embernek is kell lenni a világon.

Megbosszultam magamat a papokon azzal, hogy őket is papokká tettem.

- Nincs ennél jobb pálya - szoltam hozzájuk -, esztek, isztok, henyéltek, híztok, jó barátságban vagytok az úristennel és terelgetitek birkáit.

Sohasem kértem a gyapjúból. Megvoltam a magam szegénységében s megvagyok most is.

Attilát órásnak adtuk, mert ahhoz volt kedve. Genfben is tanult s most jó üzlete van Budapesten.

Ötven évi tanítóskodásom után én is megkaptam a jutalmamat.

A *Nemzetből*³⁰ kiollóztam emlékül a kis közleményt, amely Ő Felsége legkegyelmesebb intézkedéséről adott hírt a nevemmel kapcsolatban s amely így hangzik:

„Ő Felsége K o v á c s Ágoston mátraszéli n é p t a n í t ó n a k ötven évi sikeres működése elismeréséül a koronás e z ü s t é r d e m k e r e s z t e t -, és laimburgi L e i s z Emil cs. kir. nyug. udvari l o v á s z részére, sok éven át megelégedéssel találkozott szolgálatai elismeréséül az a r a n y é r d e m k e r e s z t e t adományozta.”

- & -

³⁰ 1882-ben alakult politikai napilap.